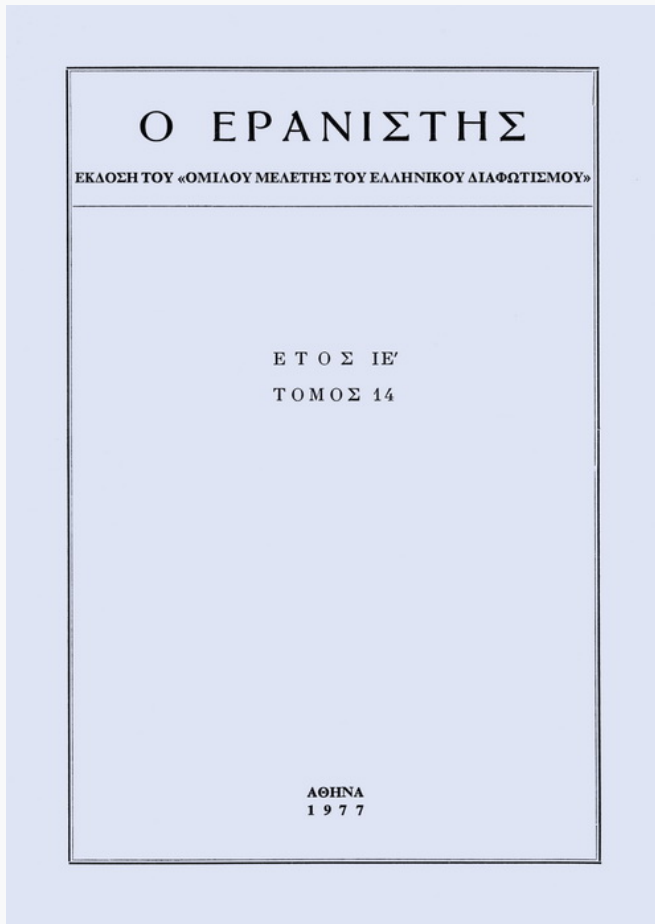

The Gleaner

Vol 14 (1977)

Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου
στις αρχές του 18ου αιώνα

Ευτυχία Λιάτα

doi: [10.12681/er.366](https://doi.org/10.12681/er.366)

To cite this article:

Λιάτα Ε. (1977). Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18ου αιώνα. *The Gleaner*, 14, 1–35.
<https://doi.org/10.12681/er.366>

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΙΝΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

Ἡ ἀνεπάρκεια καὶ σποραδικότητα τῶν πηγῶν γιὰ τὸ ἑλληνικὸ βιβλίον κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας δημιουργεῖ προσκόμματα στὸν ἐρευνητὴ καὶ προτάσσει στὴν κατεύθυνση αὐτῆ ἓνα ὀμιχλῶδες παραπέτασμα «ἀγνώστου». Προβλήματα διακίνησης, μεγέθους παραγωγῆς, συχνότητος τῶν ἐκδόσεων, ἀνίχνευσης ἀγνωστων ἔργων, ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο θέμα, ἂν δὲ μένουν ἄλυτα, συχνὰ βρίσκουν μιὰν ἀπάντηση βασισμένη σὲ ἔμμεσες ἐνδείξεις καὶ γιὰ τοῦτο ἴσως δὲν πείθουν πάντα ἀπόλυτα τοὺς ἐπιφυλακτικούς. Στὸ στάδιο αὐτὸ τῆς σταχυολόγησης τῶν διάσπαρτων ἐκείνων στοιχείων, ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν «ἐν καιρῷ» τὴ σύνθεση συνολικῆς γιὰ τὸ θέμα μελέτης, ἐντάσσεται καὶ τούτῃ ἡ ἐργασία, συμβολὴ στὰ προβλήματα ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω.

Τὸ βιβλίον, ὡς εἶδος κατανάλωσης, ἀποτελεῖ προϊόν ἐμπορεύσιμο καὶ ὑπάγεται στὸ γενικὸ ἐμπόριο τῆς ἐποχῆς. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας σημαντικότερο κέντρο παραγωγῆς καὶ διάθεσής του — ἀκόμα κι ὅταν σὲ χρόνους ὀψίμων παύει πιά νὰ εἶναι τὸ μοναδικὸ — παραμένει πάντα ἡ Βενετία. Εἰδικότερα γιὰ τὸ 17ο - 18ο αἰῶνα ἡ ἐκδοτικὴ κίνηση ἐμφανίζεται ἀνοδική· τὰ τυπογραφεῖα Ἰουλιανῶ, Γλυκῆ, Σάρου, Βόρτολι, Θεοδοσίου — γιὰ νὰ ἀναφέρω μόνο τοὺς σπουδαιότερους «ἐκδοτικούς οἴκους»¹ — ἀναπαράγουν ἐκδόσεις παλιῆς ἢ κἀνουν καινούριες στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ μιὰ σταθερὰ ἀύξανόμενη ζήτηση. Κύριος τόπος ἀπορρόφησης τῶν βιβλίων αὐτῶν εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς παροικίες τῆς Εὐρώπης, ἡ τουρκοκρα-

1. Οἱ κυριότερες ἐργασίες γιὰ τὰ τυπογραφεῖα αὐτὰ τῆς Βενετίας εἶναι: Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, *Τὰ ἐν Βενετία τυπογραφεῖα ἑλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, «Ἀθηνᾶ» 58 (1954) 286 - 342. Γ. Σ. Πλουμίδη, *Τὸ βενετικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755 - 1824)*, Ἀθῆναι 1969. Τοῦ

ἴδιου, *Tre tipografie di libri Greci: Salicata, Saro, e Bortoli*, «Ateneo Veneto» 9 (1971) 245 - 51. Τοῦ ἴδιου, *La stampa greca a Venezia nel Secolo XVII*, «Archivio Veneto» 93 (1971) 29 - 40. G. Veloudis, *Das griechische Druck- und Verlagshaus «Glikis» in Venedig (1670 - 1854)*, Wiesbaden 1974.

τούμενη ή βενετοκρατούμενη Ἀνατολή. Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι κάθε κατηγορίας γίνονται οἱ ἀποκλειστικοὶ σχεδὸν φορεῖς τῆς διάδοσής τους στὶς διάφορες περιοχές.

Περνώντας στὴν ἀνάλυση καὶ παρουσίαση τῶν στοιχείων πού θὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴν ἐργασία αὐτή, σημειώνουμε πὼς οἱ εἰδήσεις προέρχονται στὸ σύνολό τους σχεδὸν ἀπὸ τὸ ἐμπορικὸ ἀρχεῖο τοῦ Γιωργάκη Ἀντωνίου Μέλου καὶ συμπληρωματικὰ ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Περούλη². Χρονολογικὰ καλύπτουν τὴν εἰκοσαετία 1711 - 1731. Ὁ Γ. Α. Μέλος, θηβαϊκῆς καταγωγῆς, ὕστερα ἀπὸ πολλῶν χρόνων ἐπιτυχημένη ἐμπορικὴ σταδιοδρομία στὴν Ἰσπανία, περνάει στὰ 1712 καὶ ἐγκαθίσταται μόνιμα στὴ Βενετία. Συνεργάζεται κυρίως μὲ τὰ δύο του ἀδελφία στὸ Μοριά, Νικολὸ καὶ Μιχάλη, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλους ἐμπόρους, Ἕλληνες καὶ Ἰταλοῦς· οἱ ἐμπορικὲς του ἐπιχειρήσεις ὅμως ἐδῶ δὲν παρουσιάζουν τὴν παλιὰ ἀνθηση τῆς Μαδρίτης καὶ σταματᾶνε ὀριστικὰ τὸ 1732 μὲ τὸ θάνατο τοῦ Γιωργάκη Μέλου, ἐπειδὴ κανεὶς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια δὲν ἄφησε ἀπογόνους. Ὁ Μέλος θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ σὰν ὁ μέσος ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος ἐμπόρου τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἀρχεῖο του, πού ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του πέρασε στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας, σώζεται σχεδὸν ὀλόκληρο καὶ βρίσκεται στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν³.

Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ Μέλο, οἱ Ἀθηναῖοι Περούληδες ἀνήκουν στοὺς μεγαλεμπόρους τῆς Βενετίας· ἐγκαταστημένοι ἀπὸ τὸ 17ο αἰῶνα στὴν πόλη αὐτή, θὰ ἀναπτύξουν μιὰ λαμπρὴ ἐμπορικὴ σταδιοδρομία μέχρι τὴν πτώση τῆς Γαληνότατης Δημοκρατίας καὶ οἱ τελευταῖες μάλιστα γενιές θὰ ταυτισθοῦν τόσο μὲ τὴν βενετικὴ κοινωνία, ὥστε μαζὶ μὲ τοὺς τίτλους εὐγενείας θὰ ἀποκτήσουν καὶ τὴ βενετικὴ ὑψηλότητα. Τὸ ὀγκῶδες ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας βρίσκεται σήμερα συγκεντρωμένο στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας⁴.

Συγκεντρώνοντας λοιπὸν ὅλες τὶς εἰδήσεις, ὅπως μᾶς τίς δίνουν

2. Ἐπειδὴ ἡ ἔρευνα στὸ ἀρχεῖο Μέλου ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, στὴν ἐργασία αὐτὴ παρουσιάζεται τὸ σύνολο τῶν εἰδήσεων πού ἀναφέρονται στὴ διακίνηση τοῦ βιβλίου· στὸ ἀρχεῖο Περούλη ὅμως ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου συνεχίζεται ἀπὸ τὸν Π. Μιχαηλάρη — τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν στοιχείων πού χρησιμοποιήθηκαν ἐδῶ — γιὰ-

τὸ καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν κατὰ τὴν πορεία τῆς ἔρευνας νὰ ἔρθουν σὲ φῶς νέες μαρτυρίες γιὰ τὸ θέμα μας.

3. Οἱ παραπομπές στὸ ἀρχεῖο Μέλου θὰ γίνονται: Ε.Ι.Β. — Παλ. Ἀρχ. (= Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας — Παλαιὸ Ἀρχεῖο).

4. Οἱ παραπομπές στὸ ἀρχεῖο Περούλη θὰ γίνονται: Α.Σ.Υ. (= Archivio di Stato di Venezia).

τὰ ἀρχεῖα, τὶς παρουσιάζω ἐδῶ, μὲ χρονολογικὴ τάξη, παραθέτοντας αὐτούσια τὰ σχετικὰ κείμενα⁵:

1

1711, Μάρτης, 17/28· ἀπὸ ἀδελφὸς Σάρου (Βενετία) πρὸς Νικολὸ Μέλο ('Ανάπλι)⁶:

Φατούρα διὰ τὸ κάτωθεν πράμα διὰ λογαριασμό τοῦ κῆρ Νικόλου Μέλου φορτομένα ἀπάνο εἰς τὴν μαρτζελιάννα πατρὸν Μάρκο Μαρτινοβικὶ διὰ τὰ παρὰδοθον τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ 'Ανάπλι κατὰ τὴν μπόλιτζα δε κάργον σιμαδεμένο μὲ τὴν ἀντίκρις μάρακα.

.....
40 ὄχτοεῖχια ντιμένα ἀλα λατίνα πρὸς S. 18 ..... = L. 36
12 σίνοφες πρὸς S. 35 ..... = L. 21
.....
4 ἀπόστολους πρὸς L.4. .... = L. 16

2

1712, 'Απρίλης, 1· ἀπὸ Χρῆστο Λελέκο ('Ανάπλι) πρὸς Δημ. Περούλη (Βενετία)⁷:

Φατούρα δια να μοῦ φονήσις τὸ κάτωθεν πραγμα.

.....
ἀποστόλους στάμπα τοῦ Σάρου δέκα, no 10.... χαρτὴ διὰ γράφιμο, κομένο καὶ ἀκόπο ρήζημα ἦκοσι, no 20 τὰ εἶναι ψημένο καλὰ καὶ πάστρικὸ τὸ αὐτὸ χαρτὴ....

3

1712, Σεπτέμβρης· ἀπὸ Ν. Μέλο ('Ανάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁸:

Φατούρα οποιὸ νωτάρω τὸ κατοθεν πράμα δηα τὰ μοῦ φονήση ὁ ἀδελφός μου ο σιὸρ Γηοργάκις Μέλος εἰς τὴν Βενετοία δια λογαρήα-

5. Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν κειμένων ἀποκαταστάθησαν μόνο τὰ κεφαλαῖα καὶ ἔγινε ὁ σωστός διαχωρισμὸς τῶν λέξεων μεταξύ τους, ὅπου στὸ ἔγγραφο παρουσιάζονται ἐνωμένες.

6. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 145, φ. 350ν - 351r.

7. A.S.V., Grande Fraterna S.

Antonin, Commissaria dei Conti Peruli, b. 11, fasc. 8, φ. 12r. 'Η ἀποστολὴ τῶν βιβλίων αὐτῶν γίνεται στίς 5 Σεπτέμβρη 1712 (A.S.V., ὁ. π., b. 11, fasc. A, φ. 40r).

8. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 147, φ. 76r-ν.

σμών εδικόν μου να είναι πάντα ης στοχαξήν τοις τόσο εις τοιν αγορά του πραγματου οσάν και εις τὰ ἔξοδα και νά νε ὄλο με σήγουρητά με δί-
χος σηγουρητά δεν θέλο να μου στήλεις τίποτες και αν το στήλεις ης τοιν
Μπάτρα η ης στην Ζάκιθο να γράφη δηα λόγαρηασμόν σιόρ Γηόργάκη
Αντονίου Μελου ναν το περιήλάβη ἡ Μαντέλενα.

.....
χαροτία δια εκλοισοῖες⁹ απο τὴν στάμπα του Σάρον· ο αυτὸς δινει
δντες πάγοι κανεῖς με τα σολδιά στο χέρει εις το αὐτὸ παζάροι οπου
τεις σιμῆονω.

ανθολόγια 3 πρὸς L. 13

τροιῖδια 2 πρὸς L. 10

εβανγγελοιο ἕνα πρὸς L. 10

παρακλειτακὶ 1 πρὸς L. 7

πεντοικοσταροία 2 πρὸς L. 7

αποστολὸς 6 πρὸς L. 3 : 10 με μαυρο τομαροῖ η μιση

ορολόγια 6 πρὸς L. 3 : 10

ενκολόγια μεγάλα 4 πρὸς L. 4

Αν τα πάρεις απο τὴν σταμπα τοῦ Σάρον εἶνε καλειταίρει εις
τὰ αὐτὰ παζαροία και δόσε και κατοι παράνω. Εδεμη ἔπαρε απο την
στάμπα του Ειουλειανου οπου τεινε δηροθομένο απο τοὺς σους (sic).
Αμη τοῦ Ειουλιανου μπορεῖς ναν τα πάρεις φταίνοτερα απ οτοι γράφο.
ψαλειτοῖρια 5

οχτοῖγια 12 ἔχοννε πρὸς σόδια 13...

4

1712, Νοέμβρης, 25· ἀπὸ Μιχάλη Μέλο (Ἀνάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)¹⁰:

Φατούρα ὁπου νοτάρο τὰ κάτωθεν μέρτζα δηα νά μου τὰ φονίσει
εἰς τὴν Βενετία ὁ ἀδελφος μου ὁ σιόρ Γεοργάκης Μέλος δηα λογαρια-
σμόν εδικόν μου.... ὄλο σιγουραρημένο ἀσιγουράρηστο δεν θέλο νά
μου στίλης τήποτες και νά μου τὴν ἐστίλης με πρώτο μπαστημένο
ὁπου νά λάχει δηα τὸ Ἀνάπλι δηη ἔδν ἀργισει νά μου ἔλθη γηνητέ μου
ἔζημία.

.....

9. Πρόκειται γιὰ χάρτινες εἰκόνες,
ἀρκετὰ διαδομένες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐ-
κείνη ἕξαιτίας τοῦ χαμηλοῦ τους κό-
στους. Τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενε-

τίας ἐκτὸς ἀπὸ βιβλία τύπωναν και
ἀπ' αὐτές.

10. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 146,
φ. 4ν, 5ν .

ὀκτοήγια τοῦ Σάρον δεμένα ἀλά λατήνα : 20
 ψαλιτήρια ὁμοια : 20
 ἀποστόλους ὁμοιους : 4
 ἀνθολόγια ὁμοια : 2
 Ἐναγγέλιο ἢ τοῦ Σάρον ἢ τοῦ Γληκῆ δηὰ ἀσίμομα καὶ νὰν τὸ ντύ-
 σης μὲ βελοῦδο κρεμέζο εὔτοῦ ὅτη μοῦ ἔχει ἕνας φίλος παραγκολή : 1
 .....
 Παιδαγωγίαις : 200....

Ἡ παραγγελία αὐτὴ ἐκτελεῖται λίγους μῆνες ἀργότερα καὶ ὁ Γ.
 Μέλος στὶς 4 Φλεβάρη 1713 σημειώνει στὸ κατάστιχό του¹¹:

Μέρτζα Μιχάλη Μέλλον.

.....
 1 ἔβαναγγέλιο ντιμένο μὲ βαιλοῦδο κρεμέζο ..... L. 40
 20 ὀκτοεῖγια } ντιμένα ἀλά λατήνα τοῦ Γλικὶ πρὸς S. 18 .. L. 36
 20 ψαλιτήρια }
 4 ἀποστόλους πρὸς L. 4 : 10 ..... L. 18
 2 ἀνθολόγια πρὸς L. 17 ..... L. 34
 200 παιδαγωγίαις πρὸς L. 15 τῆς 100 ..... L. 30...

5

1712, Δεκέμβρης· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Ν. Μέλο ('Ανάπλι)¹²:

Φατούρα ὁποῦ φονίζο τοῦ αφέντός μου σιὸρ Γεοργακι Μέλου μοῦ
 δόσαι ἄσπρα σὲ πόλες βολές δουκάτα 213.

.....
 3 μηνέα τοῦ παπα πρὸς L. 12 ..... L. 36
 1 πεντικοστάρι ..... L. 10

6

1713, Ἰούλης, 19· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο ('Ανάπλι)¹³:

11. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 108,
 φ. 270r .

12. "Ο.π., φ. 268r. Ὁ γραμματικὸς
 εἶναι ὁ Ἀνάργος Ψαρός, νέος στὴν
 ὑπηρεσία τοῦ Γ. Μέλου, ὁ ὁποῖος
 ἀσκεῖ καθήκοντα γραμματέα καὶ βοη-
 thoῦ του στὶς ἐμπορικὲς ἐργασίες. Ὁ
 Ψαρός λοιπὸν σημειώνει στὸ κατάστι-

χο, ποὺ κρατοῦσε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ
 αφέντη του, πὼς μὲ ἐντολὴ του ἀγό-
 ρασε τὰ ἐμπορεύματα αὐτά, τὰ ὁποῖα
 ὁ Γιωργάκης προόριζε γιὰ τὸν ἀδελ-
 φό του τὸ Νικολό, ὅπως μαθαίνουμε
 ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τους.

13. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ. b. 183,
 φ. 6v.

... τὰ βιβλία ὅπου μου γράφης νὰ σοῦ πάρο δὲν σοῦ τα στελνο ἀπὸ τῆς στάμπες ὅπου λέγης μὲ τὸ νὰ εὐρίσκομαι εἰς τὸ σπιτι τοῦ σιὸρ Διμίτρι Γληκῆ καὶ δὲν θέλο νὰ κάμο τὸ ἄδικο¹⁴. λάβαι τὰ παζαριά τὸν βιβλίον τοῦ Γλικί¹⁵ καὶ ἂν σοῦ ἀρέσουν γράψε μου νὰ σοῦ τὰ πάρο. μὴν ἔχοντας ἄλο ἔστιλα τὴν κόπια Γεναρίου 31 μὲ τὸ καραβι Σὰν Μποναβεντούρα

7

1713, Σεπτέμβρης, 14· ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ἐξόδων ποῦ ἔκανε ὁ Γ. Μέλος γιὰ τὸ Νικολὸ Πέτρου, γιὸ τοῦ Θωμᾶ Πέτρου¹⁶:

Ἔδο γραφο τὴν ἐξοδία ὅπου κανο εἰς τὸ παιδιῆ τοῦ σιὸρ Θωμα Πέτρου :

.....
 εἰς τα βιβλία ὅπου του αγοράσαμαι κοματία 13 ..... L. 29 : 3
 .....
 μια ρετορικὴ Σκούφου..... L. 3
 .....
 λίμπροέτα διὰ γράφιμο τρία..... L.1 : 10
 .....
 ἕναν βιβλίον λεγομένο βιργγέλιο ..... L. 4
 ἕναν καλεπίνο ντε σέται λόνγκονὲ ..... L. 13
 μία προσοδιά ..... L. 1 : 10
 .....
 τοῦ ἀγορασα μία σφέρα ..... L. 18 : 8
 3 τόμους τοῦ Κικερὸν μὲ τῆς νοτες τοῦ Οφριγιου ..... L. 15
 .....
 7 χαρτήα διὰ τὴν γεογραφια ..... L. 14

8

1713, Σεπτέμβρης, 25· ἀπὸ Ν. Μέλο (Ἀνάπλι) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)¹⁷:

Διὰ τὸν ἀδελφό μου τὸν σιὸρ Τζορτζι Ἀντόνιου Μέλο... τῆς σταίλ-

14. Ὁ Γ. Μέλος ἔμενε μὲ ἐνοίκιο στὸ σπιτι τοῦ Δ. Γλυκῆ, ὅπου εἶχε καὶ τὸ «ἐργαστήρι» του.

15. Ὁ κατάλογος μὲ τὰ βιβλία καὶ τίς τιμές τους, ποῦ ὑπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Μέλος, δημοσιεύεται πιὸ κάτω, στίς σ. 30 - 34.

16. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 108, φ. 281^v - 282^r. Ὁ Ἀργίτης Θωμᾶς Πέτρου ἔχει ἀναθέσει τὴν κηδεμονία

τοῦ γιοῦ του Νικολοῦ, ποῦ σπουδάζει στὸ Μουράνο, στὸ Γ. Μέλο. Ὁ ἴδιος εἶναι μᾶλλον κτηματίας καὶ περιστασιακὰ μόνον ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐμπόριο, ὅποτε συνεργάζεται μὲ τὸ Μέλο, ποῦ τὸν χρησιμοποιοῖ ὡς παραγγελιαδόχο του.

17. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 147, φ. 192^r - 193^r.

νο μὴά φάτοῦρα ρουῖχα... καὶ μὴά αλι φάτοῦρα χρισάφικὸ καὶ αλι μὴά φάτοῦρα μέρτζα καὶ αλι μὴά φάτοῦρα ἴμπρα... Γράφο μαιρίκα ἴμπρα δια μὴά πρόβα να μοῦ ψοισης ὅς οριζις πος ἀπ αλι στάμπα δεν ἴμπορις νὰ παρις επιδιτις μαὶ το να βροίκαίσε εις το ἀρχοντικο τοῦ σιὸρ Γλική καὶ η τάξις ἐκη το θαίλη ἀδελφαι καὶ ουτος τιχαινε καὶ ἐγο τις γραφο τιν αφτιν φάτοῦρα ξέκαθάρα ἐνὰ πρὸς ἐνα μαὶ τὰ παζαρια ὅς τὰ στελι σιὸρ Ταρωνίτης¹⁸ τὸν πράγματέφτάδον του ἐδοξο απο τὴν στάμπα τοῦ Σαρου καὶ αν ὀριζις ουτος πολὰ καλα ειδεμὴ ἄς λιπουνε ὀλοταιλα....

Σὲ ξεχωριστὸ φύλλο χαρτιοῦ τοῦ στέλνει μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία τὴ φατούρα τῶν βιβλίων¹⁹:

Βιβλία. 1713 Σαιπταιβρίον 25 Αναπλι.

Αἴπαρε μον τὰ κάτωθεν βιβλία ἀπὸ τὴν στάμπα τοῦ σιὸρ Γλικεὶ περὸ μὲ τὸ παζάρη ὅπου ἀγοράζη ὁ σιὸρ Ταρωνίτης καὶ ἄλη ἀπὸ τὴν στάμπα τοῦ σιὸρ Σάρου, δηατὴ ἐγὼ ἀγαπὸ πολλὰ δηα νὰ κάμο νᾶν τὸν κάμο πράγμα πολλὴ ἀμὴ τὸ πράγμα ὄντας ἦνε ἀκριβότερο ἀπὸ τον ἀλονόνε τυχαίνει ἀτὴ νὰ πουλόνε καὶ ἐμεῖς νὰ στεκόμαστε²⁰ καὶ δηα τὸ παρὸν γράφο ὀλίγα καὶ μὲ δεῦτερο θέλο γράφῃ περησότερα:

Αρχῆς : ἀνθολόγια ὅπου τὰ ἔχει ἀπὸ τοῦ Σάρου ὁ σιὸρ Ταρωνίτης	
πρὸς L. 14 τὸ ἐνα ἔπαρε	4
τροηόδιο ποῦ τὰ ἦχαι πρὸς L. 13 ἔπαραι	4
ἀπόστολους ὅπου τῆς ἦχαι πρὸς L. 3 : 10	4
ὀρολόγια μὲ δίχως χρυσάφη τάχε πρὸς L.3 : 10	3
ἐβανγγέλια τάχαι πρὸς L. 14 τὰ ὀρδηναρια ἦγουν τὰ μίκορά....	2
εξοπάσκια ὅπου τάχαι πρὸς L. 7 ἔπαρε	3
εὐκολόγια μεγάλα ταχαι πρὸς L. 5	6

18. Ὁ κόντε Νικολὸς Ταρωνίτης, ἐγκαταστημένος στὴ Βενετία, θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του ἐπιτυχημένος ἔμπορος. Γιὰ τὸ Ν. Ταρωνίτη βλ. καὶ Κ.Δ. Μέρτζιου, *Νικόλαος Ταρωνίτης τοῦ Λεονάρδου, «Ἀθηναϊκά»* 17(1960) 1-16.

19. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 147, φ. 184r.

20. Ἡ πληροφορία αὐτὴ γιὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ κοινοῦ στὰ βιβλία

τοῦ Γλικῆ, ἐπειδὴ εἶναι ἀκριβότερα ἀπὸ τῶν ἄλλων, διασταυρώνεται καὶ μὲ μιὰ εἴδηση προερχόμενη ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Περούλη. Στὶς 21 τοῦ Μάρτη τοῦ 1722 ὁ Ἀνδρέας Γκανᾶς σὲ γράμμα του πρὸς τὸ Δημ. Περούλη ἀναφέρει ὅτι τὰ βιβλία, ποῦ τοῦ ἔστειλε ἀπὸ τὴ Βενετία, δὲν τὰ θέλουν γιὰτὶ εἶναι ἀκριβὰ (A.S.V., Grande Frat. S. Ant., Archivio Peruli, Serie terza, b. 1, s. n.).

ὀκτοῦγια πρὸς σολδία 13	12
ψαλητιρία πρὸς σολδία 13	6
παρακλήτηκαὶς πρὸς L. 8	2
τήπικα πρὸς L. 8	2
δαμασκηνοὺς πρὸς L. 3 : 10 τῆς ἔπιραι	3
νέους θισαυροὺς πρὸς L. 3 : 10	3
Κυριακοδρομία πρὸς L.3.	4
Καλοκερηγὲς πρὸς L. 3	3
ναίος παράδισος πρὸς L. 3 : 10	3
παλαίος παράδισος πρὸς L. 3 : 10	3
ἐκλόγια πρὸς L. 3 : 10	3
μάργαρίτες τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς L. 3	2
ἀμαρτολὸν σοτιρία πρὸς L.3 : 10	2
Στουδίτης ἕνας	1

Εἰγαπιμένος σου ἀδελφὸς Νικολος Μέλος.

9

1714, Μάης, 15· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Θωμὰ Πέτρου ("Ἄργος)²¹:

Φατούρα τοῦ σιῶρ Θωμὰ Πετρον.

.....
 μινέα τοῦ Ἰουλιανου χρονον διο πρὸς L. 78 τὸν χρόνον .... L. 156
 ἕνα ἔβανγγελιο τοῦ Σάρον ..... L. 16

10

1714, Αὐγουστος, 9· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο ('Ανάπλι)²²:

Φατούρα μέρτζα τοῦ σιῶρ Μιγάλη Μέλου.

50 ὀκτοειχια πρὸς σολδία 18 ..... L. 45

11

1714, Σεπτέμβρης, 14· ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ἐξόδων ποῦ ἔκανε ὁ Γ. Μέλος γιὰ τὸ Νικολὸ Πέτρου²³:

Λογαριασμὸς διὰ ταις ἐξοδὲς ὁποῦ ἔχο καμομένες εἰς τὸ παιδὴ τοῦ σιῶρ Θωμὰ Πέτρου.

21. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 108, φ. 289r.

22. "Ο.π., φ. 293r.

23. "Ο.π., φ. 294v - 295r-v.

.....
 εἰς βιβλία διάφορα κομάρια 13 ..... L. 29:13
 .....
 μία σφέρα διὰ τὴν γεογραφίαν..... L. 12:8
 χαρτηα τῆς γεογραφίας ὁποῦ μαθενεται στο σκολίο τῆς
 ριτόρικis ..... L. 14
 εἰς ἔταιρα βιβλήα κομάρτηα δέκα ..... L. 40:5
 .....
 1714 Νοέμβριου πρότη.
 .....
 μία ρετόρικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη..... L. 6
 .....
 διὸ βιβλία ..... L. 6

12

1716, Ἰούνης, 16· ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ἐξόδων ποῦ ἔκανε ὁ Γ. Μέλος γιὰ τὸ
 Λεονάρδο Περδικάρη²⁴:

Τα ὅτι ξοδιαζο γιὰ το Λιναροδο Περδικαρι :
 Δια ενα λεξικο καὶ μια γραματικη καὶ ενα Καντοκουρσιο
 καὶ εναν Εσοπο L.8
 .....
 μια γραματικη ρομευκη L.3
 .....
 λιμπρα..... L. 94

13

1716, Αὐγουστος, 8· ἀπὸ Λεονάρδο Περδικάρη (Πάδοβα) πρὸς Γ. Μέλο
 (Βενετία)²⁵:

... ἐπιρα τὸν Καλεπινο καὶ τὸν Βιογυλιο δια L. 15...

14

1716, Ὀκτώβρης, 26· ἀπὸ Λεον. Περδικάρη (Πάδοβα) πρὸς Γ. Μέλο (Βε-
 νετία)²⁶:

... καὶ ἐπιρα καὶ τῆς μῆσεσ πραξεσ του Αριστοτελι φτηνα L. 4...

24. "Ο.π., φ. 305^v. Ὁ Λεονάρ-
 δος Περδικάρης, ὄρφανὸς ἀπὸ γο-
 νεῖς, εἶναι γιὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ
 Μέλου. Σπουδάζει ἰατρικὴ στὴν Πά-
 δοβα καὶ ὁ θεῖος του ἔχει ἀναλάβει

τὰ ἔξοδα τῶν σπουδῶν του.

25. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 149,
 φ. 13^r.

26. "Ο.π., φ. 17^v.

15

1716, Δεκέμβρης, 25· από Μ. Μέλο (Σμύρνη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)²⁷:

Φατούρα οπου νοτάρο τὰ κατοθεν μεταξοτὰ δια να μᾶς τα φονίσι
ὁ σιὸρ Γιοργάκης Αντόνιος Μέλος διὰ λογαριασμὸν τις σπητροφιάς
μας Μιχάλη Μέλου καὶ κὺρ Καλίνικου Λαυβριότη σιμαδεμένα με τὴν
αντικρῆς μάρα . . . . .

ῥολοὴ του Γληκί να ἦνε φοδορασημένο με σαργῆ ἕνα πο 1 σην-
ταγματιο του Γληκί ἕνα πο 1 . . .

16

1716, Δεκέμβρης, 26· από Μ. Μέλο (Σμύρνη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)²⁸:

Φατούρα οπου νοτάρο τὰ κατοθεν δια να μου τα φονίσι ο σιὸρ
Γιοργάκις Αντονίό Μέλος δια λογαριασμὸν Τζανετῆ Μπαράκο . . .

. . . . .
πεδαγογίες του Γληκῆ διακόσιες πο 200 . . .

17

1717· από Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Καλλίνικο. Λαυριώτη (Σμύρνη)²⁹:

Κυρ Καλινικου Λαβριοτι το πραμα οπου αγοραῶ.

. . . . .
σινταγματιο του Γλιτζι L.2:10
ρολογι με σαργι φιο . . . . . L. 10

18

1717, Ἰούλης, 8· από ἕνα μικρὸ κατάστιχο τοῦ Γ. Μέλου³⁰:

Να δοσι ο Γγιουανε Πικουλις οπου του εδοσα δια δεστικα

27. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 146, φ. 121^v. Ὁ Μιχάλης Μέλος ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τ' Ἀναπλιοῦ στοὺς Τούρκους ἐπιχειρεῖ νὰ ξαναρχίσει τὸ ἐμπόριο ἀπὸ τὴν Σμύρνη πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ συνεργάζεται γιὰ ἕνα μικρὸ διάστημα με τὸν ἐκεῖ ἐγκαταστημένο ἔμπορο Καλλίνικο Λαυριώτη.

28. E.I.B., δ.π., φ. 116^v. Τὴν παραγγελία κάνει ὁ Μιχάλης ἀλλὰ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Τζανετῆ Μπαράκου.

29. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 108, φ. 308^r.

30. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., Reg. 58^d, φ. 39^v. Στὸ Τζουάνε Πίκουλη ὁ Μέλος ἔχει ξαναπληρώσει γιὰ δεστικά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ κατάστιχό του: *εις τις 2 του Σεπτεβριου εδοσα του Πικουλι για να τους δεσι βιβλια L. 37.* (E.I.B.—Παλ. Ἄρχ., Reg. 58^d, φ. 25^v). Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τοὺς δυὸ αὐτοὺς Βενετοὺς βιβλιοδέτες δὲ βρέθηκαν στὸ ἀρχεῖο Μέλου.

το βιβλίο τζικονια 8 πρὸς L. 22. S. 5	L. 178
Στις 3 του παροντος του εδοσα	L. 66:15
	<u>244:15</u>

Να δοσι 1717 Ιουλιου 12.

Αντοιο Κορτι του εδοσα δια δεστικα L. 44.

19

1718, Νοέμβρης, 23· ἀπὸ Θεωρῆ Μασιὸ (Πάτρα) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³¹:

Φατούρα ὁποῦ νοτάρο τὰ κάτοθεν μέρτζα διὰ νὰ μὸν τὰ φονίσι εἰς τὴν Βαινετιαν ὁ σιὸρ Τζόρτζης Ἀντόνιος Μέλος διὰ λογαριασμὸν ἐδικὸν μου... καὶ νὰ εἶναι ἡς στόχαξης τόσο καὶ εἰς τὴν καλιτὰ τοῦ προμάτου ὅσὰν καὶ στὴν ἀγορά.

.....
ὄχτοιγια τοῦ Σάρου ντουζίνες 5 λατινά πρὸς S. 15 το ενα
ψαλιτίρια ντουζίνες 5 λατινά πρὸς S.15 το ενα
ρολόγια σκέτα 5
παρακλητικες 2....

20

1719· ἀπὸ Θεωρῆ Μασιὸ (Πάτρα) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³²:

Κοπητα της φατουρας οτι θελη νὰ μας φωνηση σιου Τζοτζης Αντονη Μαιλος· ης την Βενετηαν και να εχη να μας τα εστηλη μαι καραβη φρατζηκο τα μησα μαι σηγαρητὰ καὶ τα μισὰ διχος σηγουρητα.

οκατιχήα του Σαρου	50
ψαλητηρηα	50
παρακλητηκη	2
ρολογηα	5
ανθολογηα πο τα καλα	1
τηπήκα	2
τροηοδηα	2
μηγεα	2

31. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 145, φ. 401ν. Ὁ Θεωρῆς Μασιὸς εἶναι ἔμπορος στὴν Πάτρα καὶ μερικῆς

φορῆς συνεργάζεται με τὸ Μέλο.

32. E.I.B., δ.π., φ. 448ν.

Ὁ Γ. Μέλος τοῦ ἀγοράζει τὰ πράγματα τῆς παραγγελίας καὶ στέλνοντάς του τα, σημειώνει στὸ πρόχειρο κατάστιχό του³³:

1719. Τα μερκια οπου αγοραζο δια τον Θεοδορι Μασιο.

50 οχτουχια πρὸς S. 15	L. 37 S. 10
50 φαλιτιρια πρὸς S.15	L. 37 S. 10
2 παρακλιτικες πρὸς 10 λιτρες	L. 20
5 ρολόγια πρὸς 3 ¹ / ₂ λίτρες	L. 17.S.10
1 ανθολογι πρὸς 15	L. 15
2 τιπικα πρὸς λιτρες 11 ¹ / ₂	L. 23
2 τριοδια πρὸς λιτρες 15	L. 30
μυνεα με το να μι γραφι τους μινες δεν τα στελο	

21

1719, Μάρτης 15· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία), πρὸς Ἀνάργο Ψαρὸ (Ἀλεξάνδρεια);³⁴:

Φατούρα τὸ κάτωθεν πρᾶμα διὰ λογαριασμόν Ἀνάργου Ψαρὸν φοροτομένο ἀπάνο εἰς τὴν ταρτάνα ὀνομαζόμενη σπαντησιμα κοντζεσιὸν καπετὰν Τζαμπατίστα Ντ' Ἀντρέ σιμαδεμένο μὲ τὴν ἀντήκρις μάρκα.

6 σίνωφες ἀπο σαγρι πρὸς L.2 : 10.....L. 15

22

1721, Γενάρης, 27· ἀπὸ Ἀνάργο Ψαρὸ (Λιβόρνο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³⁵:
... καὶ θέλης πάρει ἓνα ρολόγι τοῦ Γληκὴ χρῖσι μονο να εἶναι καλό...

23

1722, Ἰούλης, 22· ἀπὸ Δημήτρη Περούλη (Βενετία) πρὸς Κωνσταντὴ Θεοτόκη (Κέρκυρα)³⁶:

33. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 108, φ. 204r.

34. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 146, φ. 307v. Ὁ Ἀ. Ψαρὸς βρίσκεται στὸ Λιβόρνο καὶ σκοπεύει νὰ κατέβει μὲ ἐμπόρευμα στὴν Ἀλεξάνδρεια γιὰ νὰ τὸ πουλήσει ἐκεῖ. Ἔτσι λοιπόν, δὲν μποροῦμε νὰ ξέρομε γιὰ ποῦ ἀκρι-

βῶς προορίζονται οἱ ἔξι Συνόψεις.

35. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 148, φ. 333v.

36. A.S.V. — Grande Frat. S. Ant., Arch. Privato Peruli, Serie terza, b. 14, s.n. Ὁ Κωνσταντὴς Θεοτόκης, ἔμπορος στὴν Κέρκυρα, εἶναι γνωστός τοῦ Μέλου, στὸν ὁποῖο

Φατοῦρα διὰ τὰ κάτωθεν βιβλία διὰ λογαριασμόν καὶ Κωνσταντῆ Θεωτόκη φωτωμένα ἀπάνω εἰς τὸ καράβη Βέργγιννα ντελλε γοατζιε καπετὰν Ἀντόνιο Τζάνης διὰ τοὺς Κοφοῦς.

Αρχῆς.

᾽Οκτοῖχη ἀλλὰ λατῖνα	no 288	πρὸς S. 17	L. 244:16
Ψαλιτῖνα ὡς ἄνωθεν	» 300	» S. 17	L. 255:—
᾽Εκλόγια	» 8	» L. 7:10	L. 60:—
Δαμασκηνοῦς	» 8	» L. 5:10	L. 44:—
᾽Ωρολόγια χρυσᾶ	» 5	» L. 5:10	L. 27:10
᾽Ἐτερα σκέτα	» 1	» L. 4:—	L. 4:—
Τυπικὰ	» 6	» L. 14:—	L. 84:—
Τριόδια	» 10	» L. 18:—	L. 180:—
᾽Εβαγγέλια μικρὰ	» 10	» L. 15:—	L. 150:—
Διακονικὰ	» 20	» L. 1:10	L. 30:—
Παρακλητικαῖς	» 5	» L. 10:10	L. 52:10
νέους θυσανροῦς	» 10	» L. 5:—	L. 50:—
ἁμαστολῶν σωτηρία	» 10	» L. 5:—	L. 50:—
χρονογράφους	» 10	» L. 5:10	L. 55:—
παιδαγωγίαις	» 953	» S. 2:—	L. 95:—

συσταίνει τὸν ἀδελφὸ του, ὅταν αὐτὸς πηγαίνει στὴ Βενετία, ἀλλὰ δὲ φαίνεται νὰ συνεργάζονται στὸ ἐπαγγελματικὸ ἐπίπεδο.

Τὰ βιβλία πού στέλνει ὁ Περούλης στὸ Θεωτόκη πρέπει νὰ εἶναι τοῦ Γλυκῆ· στενὴ ἐπαγγελματικὴ συνεργασία καὶ ἀλληλοϋποστήριξη ἀνάμεσα στοὺς Περούληδες καὶ τοὺς Γλυκῆδες, χρονολογούμενη ἤδη ἀπὸ τὸ 17ο αἰώνα, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ εὐλογο συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ βιβλία ἀγορασμένα ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ. Ἐνισχυτικὸ στοιχεῖο στὴ σκέψη αὐτὴ εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ τιμὲς πού ἀναγράφονται στὴ «φατοῦρα» συμφωνοῦν περισσότερο μὲ τις τιμὲς τοῦ ἴδιου ἐκδότη ἀλλὰ μὴ δεκαετία νωρίτερα (1713) καὶ καθόλου σχεδὸν μὲ τοῦ Σάρου γιὰ τὸν ἴδιο χρόνον (1713). Τὴ σύγκριση τῶν τιμῶν βλέ-

πε πρὸ κάτω στὸν πίνακα II. Γιὰ τις σχέσεις Γλυκῆ-Περούλη βλ. Π. Μιχαηλάρη, ᾽Ανέκδοτες ἐπιστολὲς (1695 - 1696) τοῦ Μιχ. Ν. Γλυκῆ στὸ Μιχ. Σταμ. Περούλη, «Θησαυρίσματα» 13 (1976) 246 - 7, 249. Τὸ γεγονός ὅτι ἓνα μόνον ἄτομο δέχεται συγκεντρωμένη μιὰ τόσο μεγάλη ποσότητα βιβλίων (1811 συνολικὰ ἀντίτυπα διαφόρων τίτλων ἀξίας 2.615 βεν. λιρῶν), μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Θεωτόκης στὴν Κέρκυρα ἐπαίξει ἕως τὸ ρόλο βιβλιοπώλη - εἰσαγωγέα, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄμεση λιανικὴ πώληση, θὰ εἶχε ἀναλάβει καὶ τὴ μεταπώληση βιβλίων σὲ ἄλλους μικρέμπορους. Τὸ κατὰστημα τοῦ Θεωτόκη λοιπὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν διαμετακομιστικὸ κέντρο τοῦ βιβλίου στὸν ἐλλαδικὸ χῶρον.

μηννέα εις δώδεκα . . . χρόνους 2			
μήνες 7	πο	7	πρός L.130:— L. 335:19
ἕτερα εις ἕξη . . . χρόνον 1	»	1	» L.120:— L. 120:—
ἀνθολόγια	»	9	» L. 17:— L. 153:—
πεντικοστάρια	»	6	» L. 10:— L. 60:—
μισοφκόλογα	»	10	» L. 4:— L. 40:—
ἀποστόλους	»	10	» L. 4:— L. 40:—
Διδαχαῖς Μηριάτη	»	10	» L. 6:4 L. 62:—
νέους παραδίσους	»	10	» L. 5:10 L. 55:—
Καλοκερηνή	»	10	» L. 4:10 L. 45:—
εὐχολόγια	»	4	» L. 5:— L. 20:—
λειτουργεῖαις	»	30	» L. 1:4 L. 36:—
γραμματικαῖς Λάσκαρη	»	10	» L. 3:10 L. 35:—
μαργαρήταις	»	6	» L. 5:— L. 30:—
παραδίσους	»	6	» L. 5:— L. 30:—
νέους κλήμακας	»	4	» L. 5:10 L. 22:—
Κυριακοδρομεῖα	»	6	» L. 5:— L. 30:—
σύνοψις Μηρειάδη	»	14	» L. 3:10 L. 49:—
ὀχτοῦχι καὶ ψαλιτόρι ὄλον ἓνα βιβλίον	1	διὰ	. . . . . L. 2:10
ἔβγαγγέλια μεγάλα	»	4	» L. 17:— L. 68:—
Κασέλα ἀθλίδηνη μεγάλη μὲ τὴν κληδονιά διὰ τὰ αὐτὰ			L. 14:—
			<u>L. 2.629:5</u>
Διὰ ντάτζιον ναῦλον καὶ κάθε ἄλλην ἔξοδον	»		114:15
			<u>L. 2.744:—</u>
Διὰ σηγουρητᾶ πρὸς 1 ¹ / ₄ τὰ ἑκατὸ	»		34:—
στένονν δουκάτα 448 : 2			<u>L. 2.778:—</u>

24

1722, Νοέμβρης, 22· ἀπὸ Νικολὸ Γερῆνη (Λιβόρνο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³⁷:

... Ἀκόμη σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ στείλεις ἓνα χαρτὶ φράγκικο καὶ ἀράπικο, ὀνομάζεται Τερζιμάν³⁸, νὰ εἶναι μεγάλο σὰν Ὀκτώηχος· καὶ ὅ,τι ξοδιάσεις τόσο στὸ χαρτὶ ὡσὰν καὶ εἰς τὴν πόσταν γράφτο νὰ

37. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 149, φ. 170^v. Κατ' ἐξαιρέση στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀποκαταστάθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, ἐπειδὴ δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ ἔχω φωτοτυπία τοῦ ἐγγράφου κατὰ τὴ σύνθεση τῆς

ἐργασίας. Ὁ Ἀθηναῖος Ν. Γερῆνης ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ ταξιδεύει σὲ διάφορα μέρη σὰν ἀνταποκριτὴς ἄλλων, μεγαλεμπόρων κυρίως.

38. Πρόκειται γιὰ γαλλοαραβικὸ λεξικό.

τὰ λάβω, ἐπειδὴ τις καὶ τὸ χρειάζεται ἕνας Σμαλὶς φίλος μου διὰ νὰ μάθει νὰ μιλάει φράγκικα....

25

1723, Αὐγούστος, 17· ἀπὸ Γιάκουμο Νέγγρη (Μαδρίτη) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)³⁹:

... καὶ σε περικαλο ἀνίσος καὶ σοὺ φενετε εὐκόλα να μοὺ γορασὶς
I τριοδιο καὶ I ωρολογίον καὶ να μοὺ τα στίλις....

26

1725, Νοέμβρης, 26· ἀπὸ Μ. Μέλο (Τρίκαλα Κορινθίας) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁴⁰:

... μοὺ γραφῆς ἡς τὴν ανοθεν σου γραφὴ να σου γραφο να στη-
λης τοῦ ἠποταχτηκού μου ἐκίνα οπου του χροιαζοντε καὶ περικαλοσε
στηλε του τα... πηνα δοδεκα τριοδηον πεντηκοσταριον τηπικο εὐκό-
λογιον ορόλογιον αποστολον καὶ τὸ γερόν εβαγγεληον...

27

1727, Ἰούλιος, 30· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Μ. Μέλο (Μ. Σπήλαιο)⁴¹:

Μιχαλὶς Μελος να δοσι το κατοθεν πραμα.

.....
ανθολογιο ενα ..... L. 17
παρακλιτικι μια ..... L. 11

39. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 145, φ. 70^v. Ὁ Γιάκουμος Νέγγρης, κυπριακῆς καταγωγῆς, δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐμπόριο· εἶναι στὴν ὑπηρεσία κάποιου ἀνώτερου Βενετοῦ διπλωματικοῦ ὑπάλληλου.

40. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 146, φ. 285^r. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ γράμμα τοῦ Ἄθ. Φωστήρα ἀπὸ τὴν Πάτρα πρὸς τὸ Γ. Μέλο (29-12-1730), τὰ βιβλία ποὺ ἔστειλε γιὰ τὸν ὑποταχτικὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχάλη — ὁ ὁποῖος εἶχε στὸ μεταξὺ γίνει καλό-γῆρος — «ἔπιασαν τόπο», ἐπειδὴ ὁ διάκονος Γεώργιος χειροτονήθηκε ἱε-

ρέας καὶ πῆγε δάσκαλος στὴ σχολὴ τῶν Τρικάλων, πληρωμένος ἀπὸ τὸ Χρύσανθο Νοταρᾶ. (E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 145, φ. 157^r). Γιὰ τὸ σχολεῖο τῶν Τρικάλων Κορινθίας καὶ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Χρύσανθο Νοταρᾶ βλέπε Μανουήλ Ι. Γεδεών, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰώνα, ἐπιμέλεια Α. Ἀγγέλου — Φ. Ἡλιού, Ἄθ. 1976, σ. 7, 256.

41. E.I.B. — Παλ. Ἄρχ., b. 108, φ. 257^v. Τὰ βιβλία αὐτὰ προορίζονται γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Μ. Σπηλαίου, ὅπου καλογερεῖται ὁ Μ. Μέλος.

τριοδιον ενα.....	L. 20
εβαγγελιον ενα	L. 20
εφχολογιον ενα	L. 7 S. 10
ενα ρολογιον	L. 4 S. 10
12 μινεα για το μοναστιρι οπου γραφι.....	L. 130

28

1727, Σεπτέμβρης, 1· από τους συνεταίρους 'Αποστόλη και Παναγιώτη (Θεσσαλονίκη) πρὸς ἀνώνυμο συνεργάτη τους (Βενετία)⁴²:

... οκτοηγια του Γληκν σταχομενα 100...

29

1728, Γενάρης, 4· από Γ. Μέλο πρὸς Δημήτρη Μηγιάρη (Πάτρα)⁴³:

Η παρόν μου ηρε... και δευτερον να της δοσο ηδεισην προς σην-τροφεου την παρον πολητζα δε καργου οπου εφορτοσα με την παρόν μαρκηληάνα ... μηα κασέλα... και εχη το κατοθεν πραγμα ως ηρε δια να παραδοθη του αδελφου μου κηρ Μηχαλη Μελου... στο μοναστηρη ης το Μεγα Σπηλεος....

ανθολογη ενα

παρακλητικη μηα

εβανγελιο ενα

ευχολογη ενα

ενα ρολογη

12 μινεα

μηα διδασκαληα του Χρησανθου.....

30

1731, Αύγουστος, 27· από Μ. Μέλο (Μ. Σπήλαιο) πρὸς Γ. Μέλο (Βενετία)⁴⁴:

42. A.S.V., Grande Frat. S. Ant., Arch. Priv. Peruli, b. 45, mazzo H, no 3.

43. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 183, φ. 165r. 'Ο Δημήτρης Μηγιάρης, ἐμπορευόμενος στην Πάτρα, παίζει ρόλο ἀπλοῦ ἀποδέκτη τῶν πραγμάτων πού προορίζονται γιὰ τὸ Μ. Μέλο, ἐπειδὴ αὐτὸς μονάζει στὸ Μ. Σπήλαιο και

ἀδυνατεῖ νὰ τὰ παραλάβει ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ἀφιξη τοῦ караβιου ἐκεῖ.

44. E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 146, φ. 323r. 'Ο Γιωργάκης τοῦ στέλνει τὰ βιβλία μετὸν Πατρῖνο Δημ. Κεχρη στίς 28 'Απρίλη τοῦ 1732 και γράφει πὸς εἶναι δια «στάμπα τοῦ Γλυκη και Σάρου». (E.I.B. — Παλ. 'Αρχ., b. 183, φ. 193v).

... να μου στηλής μερηκο πρᾶμα και ησε νοικοκτησης. αρχης· τετραβαγγελα διω, να ηνε με χοντρα γραματα στη τω φος μου ηνε κοντω και δεν οιοπορο να διάβασο σε ψοιλα γραματα. Το ενα τω θελο δια λογου και το δια τον σκευωφηλακα μας, ωμης και διω ρολογη και διο εὔκολογη και αυτα με χοντρα γραματα...

31

1731, Ἀπρίλης, 28· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Λεονάρδο Περδικάρη (Κωνσταντινούπολη)⁴⁵:

... Τὰ βιβλία ὁποῦ μοῦ γράφεις νὰ σοῦ πάρω, ἤγουν ταῖς ὄπεραις τοῦ Πλάτωνος γραικολατίνου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Ξενοφῶντος τὸ εὐρίσκω γραικολατίνον, καὶ ἂν ὀρίσης τὸ ἄλλο ἑλληνικὸ μόνον ἀβιζάρισέ μου καὶ θέλω τὸ πάρη καὶ ἂν θέλεις ξεχωριστὰ τὸ λατίνον, ἀβιζάρισέ με καὶ καθὼς μοῦ γράψης, θέλει κάμω...

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀγορὰ τῶν βιβλίων αὐτῶν ὁ Μέλος θὰ γράψῃ στὸν ἀνεψιὸ του στὶς 19 Ἰούλιη τοῦ ἴδιου χρόνου⁴⁶:

... σοῦ ἀγόρασα τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοφῶντα μὲ πολὺν κόπον, ἐστῶντας καὶ νὰ εἶναι βιβλία ὁποῦ δὲν εὐρίσκονται...

Τέλος, στὶς 13 Σεπτέμβρη τοῦ 1731 γράφει πὼς τοῦ στέλνει τὰ βιβλία⁴⁷:

... σου στέλνω τα διο βιβλια γρογολατινα.
ο Πλαντον μου εκουστισε L. 62
ο Ξενοφον μου εκουστισε L. 46

L. 108.

Τα οπια θελι τα λάβι και ας εχο τιν ιδισιν και εινε καλα το αλο βιβλιον το Θουκουδιδε δεν εβρισκετε και εχο παραγγελιά και ανισος και εβρεθι θελο σου το παρο...

32

1731, Ἀπρίλης, 22· ἀπὸ Γ. Μέλο (Βενετία) πρὸς Λεονάρδο Περδικάρη (Κωνσταντινούπολη)⁴⁸:

... διὰ τὸ Θουκιδιδην εινε δυσκολον να ευρεθῆ καὶ ευρισκοντας το θελο της το στιλη· η Ανατομία ντὲλ Μπαρτολονή μὲ δυσκολία θελη

45. E.I.B. — Παλ. Ἀρχ., b. 183,
φ. 188r.

46. Ὁ.π., φ. 189r.

47. Ὁ.π., φ. 190r.

48. Ὁ.π., φ. 193r.

ευρεθη με το να είναι τυπομένη εδο βολετό και την ευρο ετζι μου ειπεν ο κανζιλιέρις· δια το Χαλεπίνο όπου είναι ειστερονάς τυπομένο εις τήν Πάδοβα δέν μου γραφισ αν θελεις το μικρο η το μεγαλο και αβηζάοισέ με...

Ἀπό ὅλες αὐτὲς τίς εἰδήσεις, συγκεντρωμένες μόνον οἱ ἀποστολὲς ἢ παραγγελίες βιβλίων παρουσιάζονται συνοπτικὰ στὸν πίνακα I.

ΠΙΝΑΚΑΣ I

Παραγγελίες καὶ ἀποστολὲς βιβλίων ἀπὸ τὴ Βενετία (1711-1731)

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς (Α.) ἢ παραγγελίας (Π.)	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικὸς οἶκος προμήθειας.
Α. 28/3/1711	Οκτώηχος Ἱερὴ Σύνοψη Ἀπόστολος	40	Λίρες Σολδ. — : 18	Ἀνάπλι	Σάρος
		12	— : 35		
		4	4 : —		
Α. 5/9/1712	Ἀπόστολος	10	4 : —	Ἀνάπλι	Σάρος
Π. Σεπτ. 1712	Ἀνθολόγιο Τριώδιο Εὐαγγέλιο Παρακλητικὴ Πεντηκοστάριο Ἀπόστολος Ὁρολόγιο Εὐχολόγιο Ψαλτήρι Οκτώηχος	3	13 : —	Ἀνάπλι	Σάρος
		2	10 : —		
		1	10 : —		
		1	7 : —		
		2	7 : —		
		6	3 : 10		
		6	3 : 10		
		4	4 : —		
		5	— : 13		
12	— : 13				
Π. 25/11/1712	Οκτώηχος Ψαλτήρι	20	— : 18	Ἀνάπλι	Γλυκῆς
		20	— : 18		
Α. 4/2/1713	Ἀνθολόγιο Ἀπόστολος Εὐαγγέλιο Παιδαγωγία	2	17 : —	Ἀνάπλι	Γλυκῆς
		4	4 : 10		
		1	4 : —		
		200	— : 3		

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικὸς οἶκος προμήθειας			
Α. Δεκέμβ. 1712	Μηναῖα	3	12 : —	—	—			
		1	10 : —					
	Π. 25/9/1713	Ἀνθολόγιο	4			14 : —	—	Γλυκῆς
		Τριώδιο	4			13 : —		
		Ἀπόστολος	4			3 : 10		
		Ὁρολόγιο	3			3 : 10		
		Εὐαγγέλιο	2			14 : —		
		Ἐξωπάσχιο	3			7 : —		
		Εὐχολόγιο	6			5 : —		
		Ὀκτώηχος	12			— : 13		
		Ψαλτῆρι	6			— : 13		
		Παρακλητικὴ	2			8 : —		
Τυπικὸ	2	3 : —						
Π. 25/9/1713	Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	3	3 : 10	—	Γλυκῆς			
	Νέος Θησαυρὸς	3	3 : 10					
	Κυριακοδρόμιο	4	3 : —					
	Καλοκαιρινὴ	3	3 : —					
	Νέος Παράδεισος	3	3 : 10					
	Παλαιὸς Παδεισος	3	3 : 10					
	Ἐκλόγιο	3	3 : 10					
	Μαργαρίτες Χρυσοστόμου	2	3 : —					
	Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία	2	3 : 10					
	Στουδίτης	1	—					
Α. 15/5/1714	Εὐαγγέλιο Μηναῖα	1	16 : —	—	Σάρος Ἰουλιανὸς			
		(12x2 = 24)	78 : —					
Α. 9/8/1714	Ὀκτώηχος	50	— : 18	—	—			

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικός οἶκος προμήθειας
			Λίρες Σολδ.		
Π. 25/12/1716	Ἐρωλόγιο	1	10 : —	Σμύρνη	Γλυκῆς
A. -/-/1717	Συνταγματάτιο	1	2 : 10		
Π. 26/12/1716	Παιδαγωγία	200	—	Σμύρνη	Γλυκῆς
Π. 23/11/1718	Ἐκτῶνχος	60	— : 15	Πάτρα	Σάρος
	Ψαλτήρι	60	— : 15		
	Παρακλητικὴ	2	—		
	Ἐρωλόγιο	5	—		
A. -/-/1719	Ἐκτῶνχος	50	— : 15	Πάτρα	Σάρος
	Ψαλτήρι	50	— : 15		
	Παρακλητικὴ	2	10 : —		
	Ἐρωλόγιο	5	3 : 10		
	Ἀνθολόγιο	1	15 : —		
	Τυπικὸ	2	11 : 10		
Τριώδιον	2	15 : —			
A. 15/3/1719	Ἱερὴ Σύνοψη	6	2 : 10	Ἀλεξάνδρεια(;)	—
Π. 27/1/1721	Ἐρωλόγιο	1	—	Λιβόρνο	Γλυκῆς
A. 22/7/1722	Ἐκτῶνχος	288	— : 17	Κέρκυρα	Γλυκῆς
	Ψαλτήρι	300	— : 17		
	Ἐκλόγιο	8	7 : 10		
	Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	8	5 : 10		
	Ἐρωλόγιο (χρυσόδετο)	5	5 : 10		
	Ἐρωλ. (ἀπλὸ)	1	4 : —		
	Τυπικὸ	6	14 : —		
	Τριώδιον	10	18 : —		
↓	Εὐαγγέλιον	10	15 : —	↓	↓

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικός οἶκος προμήθειας
↑			Λίρες Σολδ.	↑	↑
Α. 22/7/1722	Ἱεροδιακονικὸ	20	1 : 10	— Κέρκυρα	Γλυκῆς
	Παρακλητικὴ	5	10 : 10		
	Νέος Θησαυρὸς	10	5 : —		
	Ἀμαρτωλῶν				
	Σωτηρία	10	5 : —		
	Χρονογράφος	10	5 : 10		
	Παιδαγωγία	953	— : 2:3		
	Μηναῖα (σὲ 12 τόμους)	31	130 : —		
	Μηναῖα (σὲ 6 τόμους)	6	120 : —		
	Ἀνθολόγιο	9	17 : —		
	Πεντηχοστᾶριο	6	10 : —		
	Εὐχολόγιο μισὸ (Μισευχολόγιο)	10	4 : —		
	Ἀπόστολος	10	4 : —		
	Διδαχὲς Μηνιάτη	10	6 : 4		
	Νέος Παράδεισος	10	5 : 10		
	Καλοκαιρινὴ	10	4 : 10		
	Εὐχολόγιο	4	5 : —		
	Λειτουργίες	30	1 : 4		
	Γραμματικὴ Κ. Λασκάρεως	10	3 : 10		
	Μαργαρίτες				
	Χρυσοστόμου	6	5 : —		
	Παράδεισος	6	5 : —		
	Νέος Κλίμακας	4	5 : 10		
	Κυριακοδρόμιο	6	5 : —		
	Ἱερὴ Σύνοψη	14	3 : 10		
	Ἰοκλήριος				
Ψαλτήρι	1	2 : 10			
Εὐαγγέλιο	4	17 : —			
Π. 22/11/1722	Τερζιμάν	1	—	Λιβόρνο	—

Ἡμερομηνία ἀποστολῆς ἢ παραγγελίας	Τίτλοι βιβλίων	Ἀντί-τυπα	Τιμὴ	Τόπος προορισμοῦ	Ἐκδοτικὸς οἶκος προμήθειας
			Λίρες Σολδ.		
Π. 17/8/1723	Τριώδιο ᾠρολόγιο	1 1	— —	Μαδρίτη	—
Π. 26/11/1725	Μηναῖα Τριώδιο Πεντηκοστάριο Τυπικὸ Εὐχολόγιο ᾠρολόγιο Ἀπόστολος Εὐαγγέλιο	12 1 1 1 1 1 1 1	— — — — — — — —	Τρίκαλα Κορινθίας	Γλυκῆς (;)
Α. 30/7/1727	Ἀνθολόγιο Παρακλητικὴ Τριώδιο Εὐαγγέλιο Εὐχολόγιο ᾠρολόγιο Μηναῖα	1 1 1 1 1 1 12	17 : — 11 : — 20 : — 20 : — 7 : 10 4 : 10 130 : —	Μονὴ Μ. Σπηλαίου	Γλυκῆς (;)
Π. 1/9/1727	Ὀκτώηχος	100	—	Θεσ/νίκη	Γλυκῆς
Α. 4/1/1728	Ἀνθολόγιο Παρακλητικὴ Εὐαγγέλιο ᾠρολόγιο Μηναῖα Διδασκαλία Χρῦσανθου	1 1 1 1 12 1	— — — — — —	Μονὴ Μ. Σπηλαίου	Γλυκῆς (;)
Π. 27/8/1731	Τετρανάγγελο ᾠρολόγιο	2 2	— —	Μονὴ Μ. Σπηλαίου	Γλυκῆς κ' Σάρος
Α. 28/4/1732	Εὐχολόγιο	2	—		
Α. 13/9/1731	Πλάτωνα ἔργα Ξενοφώντα ἔργα	1 1	62 : — 46 : —	Κων/λη	—

Σημ. Γιά τὰ Μηναῖα, ἡ τιμὴ ἀναφέρεται σὲ δλόκληρη τὴ σειρά.

Αὐτὸ πού παρατηροῦμε ἐδῶ εἶναι ὅτι οἱ περισσότερες παραγγελίες ἐκτελοῦνται ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ Γλυκῆ, μολονότι οἱ τιμές του εἶναι πολὺ ὑψηλότερες ἀπὸ τῶν ἄλλων. Δὲν θὰ πρέπει ὅμως νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ σημαίνει πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα κοινὸ, τοῦ ὁποῦ τοῦ πολιτισμικὸ καὶ οικονομικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ποιότητα ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ κόστος, ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἐκτελεστὲς ὄλων αὐτῶν τῶν παραγγελιῶν (Μέλος καὶ Περούλης) εἶχαν εἰδικούς — ὅπως εἶπαμε — λόγους νὰ «πλασάρουν» τις ἐκδόσεις ἢ γενικότερα νὰ ἀγοράζουν ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ.

Ἐκεῖνο πού ἀξίζει νὰ ἐπισημάνει κανεὶς ἰδιαίτερα εἶναι ἡ αἰσθητὴ διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς τιμές τῶν δύο ἐκδοτῶν. Στὸν πίνακα II εἶναι συγκεντρωμένα ἐκεῖνα μόνο τὰ βιβλία, πού ἡ ἀναγραφή τῶν τιμῶν τους καὶ στὶς δύο ἐκδόσεις μᾶς ἐπιτρέπει κάποιες μεταξὺ τους συγκρίσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Τιμές τῶν ἐκδόσεων Γλυκῆ καὶ Σάρου

(σὲ λίρες βενέτικες)

Τίτλοι βιβλίων	Τιμές Σάρου		Τιμές Γλυκῆ	
	1713	1713	1713	1722
Ἄμαρτωλῶν Σωτηρία	3 : 10	—	—	5
Ἀνθολόγιο	14	17	17	17
Ἀπόστολος	3 : 10	4 : 10	4	4
Ἐκλόγιο	3 : 10	7 : 10	7 : 10	7 : 10
Εὐχολόγιο	5	7 : 10	5	5
Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ	3 : 10	5 : 10	5 : 10	5 : 10
Καλοκαιρινή	3	4 : 10	4 : 10	4 : 10
Κυριακοδρόμιο	3	4 : 10	5	5
Μαργαρίτες Χρυσοστόμου	3	4 : 10	5	5
Νέος Θησαυρὸς	3 : 10	5 : 10	5	5
Νέος Παράδεισος	3 : 10	5 : 10	5 : 10	5 : 10
Παρακλητικὴ	8	11	10 : 10	10 : 10
Τριώδιο	13	20	18	18

Κάνοντας τὴ σύγκριση πρῶτα συγχρονικὰ ἀνάμεσα στὶς τιμές τοῦ Γλυκῆ καὶ τοῦ Σάρου, διαπιστώνουμε ὅτι τὰ βιβλία τοῦ πρώτου εἶναι κατὰ μέσο ὄρο 2 λίρες καὶ 16 σολδία ἀκριβότερα ἀπὸ τοῦ δευτέρου, ποσὸ ὁπωσδήποτε ἀρκετὰ σημαντικὸ, ὥστε νὰ δικαιολογεῖ

τήν προτίμηση του αναγνωστικού κοινού, και των εμπόρων για τις εκδόσεις Σάρου. Μια δεύτερη ματιά, τώρα διαχρονικά, στις τιμές του 1713 και 1722, αλλά μόνο για τις εκδόσεις Γλυκῆ, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐλάχιστες μεταβολές ἔχουν ἐπέλθει στή διατίμηση τῶν βιβλίων εἴτε στήν κατεύθυνση μιᾶς μικρῆς αὔξεσης εἴτε στήν τάση γιά μιᾶ ἐλάχιστη μείωση. Δίχως νά εἶναι δυνατό νά δοθεῖ μιᾶ λογική ἐξήγηση στό φαινόμενο, παρατηροῦμε ὅτι, Ἀπόστολος, Εὐχολόγιο, Νέος Θεσαυρός, Παρακλητική καί Τριώδιο, ἔχουν λίγο κατέβει, ἐνώ τὸ Κυριακοδρόμιο καί οἱ Μαργαρίτες τοῦ Χρυσόστομου ἔχουν ἐλαφρῶς ἀρριβῆναι· στά ἄλλα οἱ τιμές εἶναι ἀμετάβλητες.

Ἐνδιαφέρον θά ἦταν, ἂν μπορούσαμε νά ἔχουμε τὸ ποσοστὸ ποῦ ἀντιπροσωπεύουν τὰ βιβλία στή συνολική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ποῦ ἐξάγονται ἀπὸ τὴ Βενετία πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Κάτι τέτοιο ὅμως εἶναι ἐφικτὸ νά τὸ παρακολουθήσουμε μόνο σὲ τέσσερες περιπτώσεις, ποῦ συγκεντρώνονται στὸν πίνακα III.

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Ἀναλογία ἀξίας τῶν βιβλίων στή συνολική ἀξία τῆς παραγωγίας

Ἡμερομηνία φατούρας	Συνολική ἀξία φατούρας		Ἀξία βιβλίων	
	Λίρες	%	Λίρες	%
28 Μαρτίου 1711	7.213	100	73	1,01
4 Φεβρ. 1713	3.626	100	158	4,36
15 Μαρτίου 1719	5.563	100	15	0,27
— — 1719	1.398	100	179	12,8

Ἐδῶ οἱ εἰδήσεις γιά τὰ βιβλία πρὸέρχονται ἀπὸ μεγάλες «φατούρες», ὅπου σημειώνεται ἡ συνολική ἀξία ἀλλὰ καί ἡ ἀναλυτική κατὰ εἶδος ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Ὑποχρεωμένοι νά περιοριστοῦμε στίς ἐνδεικτικές αὐτὲς περιπτώσεις φτάνουμε στήν ἀκόλουθη διαπίστωση: σὲ τέσσερες ἀποστολές (οἱ δύο πρῶτες καί ἡ τέταρτη προορίζονται γιά τὸ Μοριά, ἐνῶ ἡ τρίτη μᾶλλον γιά τὴν Ἀλεξάνδρεια) συνολικῆς ἀξίας 17.800 βενετικῶν λιρῶν τὰ βιβλία κοστίζουν μόνο 425 λίρες καί ἐκπροσωποῦν σὲ ποσοστὸ μόνο τὸ 2,4 %. Ἐνα ποσοστὸ 3% γιά τὰ βιβλία ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν εἰσαγωγῶν δίνει τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ποθητοῦ Ξένου⁴⁹

49. Sp. Asdrachas, *Faits économiques et choix culturels: à propos du commerce de livres entre Ve-*

nise et la Méditerranée orientale au XVIIIe siècle, «Studi Veneziani» 13 (1971) 591.

(β' μισό τοῦ 18ου αἰ.) καὶ 2,99% ἔχουμε ἀπὸ τὸ ἐμπόριο Σελέκη-Σάρου (α' μισό τοῦ 18ου αἰ.)⁵⁰.

“Ὅσο καὶ ἂν τὸ 2,4% δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ σύνολο τῶν βιβλιοαστολῶν, ἡ ἀναφορὰ στὰ δύο ἄλλα ἀρχεῖα μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει μὲ ἀρκετὲς ἐπιφυλάξεις στὴν ἀναγωγὴ τοῦ ἐξαγομένου ἀπὸ τὸ μερικὸ σὲ γενικὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου συμπέρασμα· ὅτι δηλαδὴ στὸ 18ο αἰῶνα τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων στὴν Ἑλλάδα βιβλίων κυμαίνονταν γύρω στὸ 2,5% - 3% περίπου.

Στὸν πίνακα IV συγκεντρώνονται τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὶς πηγές μας, μὲ τρόπο πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε ἀναλυτικὰ τὴ διάθεσή τους, στὴν ἑλληνικὴ ἀγορὰ, κατὰ ἔτη καὶ κατὰ τίτλους.

Καθὼς μᾶς δείχνει ὁ πίνακας IV, στὴν εἰκοσαετία 1711-1731, συνολικὰ 2.953 ἀντίτυπα 38 διαφορετικῶν βιβλίων φεύγουν ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ διοχετεύονται κυρίως στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα πολὺ μικρὸ ἀριθμὸ πού προορίζεται γιὰ Σμύρνη, Λιβόρνο, Μαδρίτη, Κωνσταντινούπολη. Σὲ σύνολο 23 ἀποστολῶν ἢ παραγγελιῶν τὰ διάφορα ἔργα ἀπαντῶνται μὲ τὴν ἐξῆς συχνότητα : δώδεκα φορές βλέπουμε νὰ παραγγέλνονται Ὁρολόγια, ὀκτῶ φορές Ὀκτωήγια· Εὐαγγέλια, Παρακλητικὲς καὶ Τριῶδια ἑπτὰ φορές· Ἀνθολόγια καὶ Μηναῖα ἕξι παραγγελίες· Ἀπόστολοι καὶ Ψαλτήρια πέντε· τέσσερες φορές τὰ Τυπικὰ καὶ τρεῖς φορές Παιδαγωγίες, ἐνῶ γιὰ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἔχουμε μιὰ ἢ δύο μόνο παραγγελίες. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ἡ ποσότητα τῶν ἀντιτύπων τῆς Παιδαγωγίας, πού ἀποστέλλονται ἀπὸ τὴ Βενετία στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὴ συχνότητα τῶν ἀποστολῶν τῆς σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα βιβλία, ὅπου ἔχουμε πολλὰ παραγγελίες ἀλλὰ γιὰ μικρὸ ἀριθμὸ ἐντύπων. Ἡ κατ' ἐξοχὴν χρῆση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ σὰν ἀλφαβητάρι τῆς κατώτερης ἐκπαιδευτικῆς βαθμίδας, ἐξηγεῖ τοὺς ἐντυπωσιακοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἀποστολῶν του. Ἔτσι λοιπόν, στὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ πίνακα IV τὸ ὑψηλότερο ποσοστὸ ἔχουν οἱ Παιδαγωγίες μὲ τὸ 45,82% καὶ δεῦτερο ἔρχεται τὸ Ὀκτωήγι μὲ 21,43%. ἀκολουθοῦν, τὸ Ψαλτήρι μὲ 14,93%, τὰ Μηναῖα μὲ 3,39%, ἐνῶ ἀπὸ τὰ τὰ ὑπόλοιπα μόνο τὸ Ὁρολόγι, ἡ Σύνοψη, ὁ Ἀπόστολος καὶ οἱ Λειτουργίες ξεπερνοῦν τὴ μονάδα· ὅλα τὰ ἄλλα βρίσκονται σὲ ἐπίπεδα χαμηλότερα ἀπὸ τὸ 1%. Ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὰ δύο βιβλία μὲ τὴ μεγαλύτερη ζήτησι, δηλαδὴ τὴν Παιδαγωγία καὶ τὸ Ὀκτωήγι (τὸ

50. Ὁ.π., σ. 595.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Διάθεση τῶν βιβλίων κατὰ ἔτη

ΤΙΤΛΟΙ	1711	1712	1713	1714	1716	1718	1719	1721	1722	1723	1725	1727	1728	1731	Σύνολο	%
Ἄμαρτωλῶν Σωτηρία			2						10						12	0,41
Ἀνθολόγιο		3	6				1		9			1	1		21	0,71
Ἀπόστολος	4	16	8						10		1				39	1,32
Γραμματική Κ. Λασκάρεως									10						10	0,34
Διδασκαλία Χρῦσανθου													1		1	0,03
Διδαχῆς Μηνιάτη									10						10	0,34
Ἐκλόγιο			3						8						11	0,37
Ἐξωπάσχιο			3												3	0,10
Εὐαγγέλιο		5	3	1					14	1	1	1			26	0,88
Εὐχολόγιο			6						4	1	1		2		14	0,47
Εὐχολόγιο μισθ			3						10						10	0,34
Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ									8						11	0,37
Ἱεροδιακονικὸ									20						20	0,68
Καλοκαιρινή			3						10						13	0,44
Κυριακοδρόμιο			4						6						10	0,34
Λειτουργίες									30						30	1,01
Μαργαρίτες Χρυσοστόμου			2						6						8	0,27
Μηνιαία		3		24					37	12	12	12			100	3,39
Νέος Θησαυρὸς			3						10						13	0,44
Νέος Κλίμακας									4						4	0,13
Νέος Παράδεισος			3						10						13	0,44
Ξενοφών, ἔργα													1		1	0,03
Ὀκτώηχος	40	12	32	50		60	50		289		100				633	21,43
Παιδαγωγία			200	200					953						1.353	45,82
Παράδεισος			3						6						9	0,30
Παρακλητικὴ		1	2			2	2		5		1	1			14	0,47
Πεντηχοστάριο		3							6	1					10	0,34
Πλάτων, ἔργα														1	1	0,03
Κατηγορητικὸ Θ. Στουδίτη			1											1	1	0,03
Σύνοψη Ἱερῆ	12						6		14						32	1,08
Συνταγματίο					1										1	0,03
Τερζιμάν									1						1	0,03
Τετραβάγγελο														2	2	0,07
Τριώδιο		2	4				2		10	1	1	1			21	0,71
Τυπικὸ			2				2		6	1					11	0,37
Χρονογράφος									10						10	0,34
Ψαλτήρι		5	26			60	50		300						441	14,93
Ὡρολόγιο		6	3		1	5	5	1	6	1	1	1	1	2	33	1,12
Σύνολο	56	56	322	75	202	127	118	1	1.832	2	19	118	17	8	2.953	100,00

ἀλφαβητάρι τῆς δευτέρας ἐκπαιδευτικῆς βαθμίδας), εἶναι τῆς τάξης τοῦ δυὸ πρὸς ἓνα.

Στὸν πίνακα V, οἱ δοσμένοι ἀπὸ τὸν πίνακα IV τίτλοι βιβλίων ἐντάσσονται σὲ ὁμοειδεῖς κατηγορίες⁵¹: λειτουργικά, βιβλία ποῦ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν· βιβλία ψυχοφελῆ, στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται τὰ θρησκευτικὰ ἔντυπα ποῦ ἀπευνοῦνται στὰ λαϊκὰ στρώματα καὶ τοὺς ἱερωμένους· σχολικὰ ἐγχειρίδια· διάφορα, ὅπου ἐντάσσω τὸ σύνολο τῶν βιβλίων ποῦ ἀνήκουν σὲ ἄλλες ομάδες ἐντύπων.

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Διάθεση βιβλίων κατὰ κατηγορίες

Ἔτος	Λειτουργικά	Ψυχοφελῆ	Σχολικά	Διάφορα
1711	12	—	44	—
1712	19	4	33	—
1713	24	32	266	—
1714	25	—	50	—
1716	1	1	200	—
1718	5	2	120	—
1719	16	2	100	—
1721	1	—	—	—
1722	160	99	1.552	21
1723	2	—	—	—
1725	17	1	1	—
1727	17	1	100	—
1728	15	2	—	—
1731	6	—	—	2
Σύνολο	320	144	2.466	23

Οἱ κατηγορίες αὐτὲς ποσοστιαῖα ἐκφρασμένες μᾶς δίνουν ἓνα 10,84% γιὰ τὰ Λειτουργικά, 4,87% γιὰ τὰ Ψυχοφελῆ, 83,5% γιὰ τὰ Σχολικά καὶ 0,77% γιὰ τὰ χαρακτηριζόμενα ὡς Διάφορα. Στὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τῶν σχολικῶν βιβλίων συμπεριλαμβάνονται, ὅπως διευ-

51. Τὸ Ὁκτωήχι, τὸ Ψαλτήρι, ὁ Ἀπόστολος καὶ ἡ Παιδαγωγία συνθέτουν τὴν κατηγορία τῶν Σχολικῶν. Ἀπὸ τὴν κατηγορία τῶν Λειτουργικῶν λείπουν τὰ τρία προαναφερ-

θέντα ἀλφαβητάρια, ἐπειδὴ ἐντάχθηκαν στὰ Σχολικά· στὰ Διάφορα τέλος περιλαμβάνονται ὁ Πλάτωνας, ὁ Ξενοφώντας, ἡ Γραμματικὴ τοῦ Λάσκαρη, ὁ Χρονογράφος καὶ ὁ Τερζιμάν.

κρινίστηκε, εκτός από τις Παιδαγωγίες και τὰ τρία λειτουργικά βιβλία, Ὁκτωήχι, Ψαλτήρι και Ἀπόστολος, ἐπειδὴ περισσότερο ἴσως και ἀπὸ τις λειτουργικὲς ἀνάγκες χρησιμεύουν σὲ μεγάλη ἔκταση γιὰ νὰ ἰκανοποιηθοῦν ἀνάγκες τῆς πρώτης ἐκπαίδευσης σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐν τὼρα στὰ αὐστηρὰ λειτουργικά βιβλία προσθέσουμε και τὰ τρία λειτουργικά-ἀλφαβητάρια, τὸ ποσοστὸ τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀνεβαίνει στὸ 48,56%, ἐνῶ τὰ καθαρὰ σχολικά, δηλαδὴ μόνον οἱ Παιδαγωγίες, πέφτουν στὸ 34,95%. Τὴ μεγαλύτερη κυκλοφορία ἔχει ἡ Παιδαγωγία, τὸ διδακτικὸ ἐγχειρίδιο τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης· μέσα στὸ σῶμα-σύνολο τῶν τεσσάρων μόνον σχολικῶν βιβλίων αὐτὴ κατέχει τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τοῦ 54,86%, ἐνῶ τὸ Ὁκτωήχι φτάνει τὸ 25,60%, τὸ Ψαλτήρι τὸ 17,88% και ὁ Ἀπόστολος, μόλις τὸ 1,58%. Τὸ χαμηλὸ ποσοστὸ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἦταν τὸ βασικὸ ἐγχειρίδιο προχωρημένων παιδῶν μαθητῶν, ποὺ ὁ ἀριθμὸς τους εἶχε ὑποστῆ σημαντικὴ μείωση σὲ σύγκριση μὲ τοὺς μαθητὰς τῆς πρώτης τάξεως⁵².

Ὅπως ἀναφέρθηκε και στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ἐργασίας⁵³, ἀνάμεσα στὰ διάφορα βιβλιολογικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀποκομιζοῦμε ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Μέλου, ὑπάρχει κι ἓνας τιμοκατάλογος βιβλίων, τὰ ὁποῖα πουλοῦσε ὁ Γλυκῆς. Ὁ κατάλογος αὐτός⁵⁴, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι ἀχρονολόγητος, παρουσιάζει κι ἓνα ἐπιπλέον πρόβλημα ὡς πρὸς τὸ χαρακτηρισμὸ του. Σὲ γράμμα, ποὺ τέλη τοῦ Γενάρη τοῦ 1713 στέλνει ὁ Γ. Μέλος στὸν ἀδελφὸ του Μιχάλη, ὑπάρχει και ἡ ἐξῆς φράση: «...Λάβε τὰ παζάρια τῶν βιβλίων τοῦ Γλυκῆ και ἂν σοῦ ἀρέσουν, γράψε μου νὰ σοῦ τὰ πάρω...» Στὴ συνέχεια τοῦ γράμματος ὅμως δὲν δίνονται τὰ «παζάρια» κανενὸς βιβλίου· πολὺ φυσικὸ θὰ ἦταν νὰ ἐπισυνάψει ὁ ἐπιστολογράφος σὲ ξεχωριστὸ φύλλο χαρτιοῦ τις τιμὲς τῶν βιβλίων και νὰ μὴ διακόψει τὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του παρεμβάλλοντας ἓνα μακρὸν κατάλογο. Στέλλοντας δὲ τὸ γράμμα μὲ τὸν ἐμπεριεχόμενον κατάλογο κράτησε ἀντίγραφα και γιὰ τὰ δυὸ. Ἡ φράση λοιπὸν αὐτὴ «Λάβε τὰ παζάρια τῶν βιβλίων...» σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰν ἀπάντηση τοῦ Νικολοῦ⁵⁵, ποὺ φτάνει στὴ Βε-

52. Φ. Η. Ἡλιού, *Σημειώσεις γιὰ τὰ «τραβήγματα» τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων τὸν 16ο αἰῶνα*, (Ἐλληνικά) 28 (1975) 114 - 115.

53. Βλ. σ. 6, σημ. 15.

54. E.I.B.—Παλ. Ἀρχ., Reg. 58d, φ. 59v - 60r.

55. Τὰ ἀδελφία Νικολὸς και Μιχάλης συνεργάζονται στὸ ἐμπόριο — τὸν πρῶτο καιρὸ τουλάχιστον — και εἶναι σίγουρο πὼς ὁ ἓνας ἐνημερώνεται γιὰ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἄλλου μὲ τὸ Γιωργάκη. Ἔτσι και στὴν περίπτωσιν αὐτῆ, ὅταν ἔφτασε ὁ

νετία 2 - 3 μήνες αργότερα, με έκανε να δεχτώ ότι πρόκειται για τιμοκατάλογο του Γλυκῆ και να τὸν χρονολογήσω στὶς 31 Γενάρη τοῦ 1713.

Ἄν ὅμως στὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησής δόθηκε μιὰ ἱκανοποιητική — πιστεύω — ἀπάντηση, παραμένουν οἱ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν πληρότητά του καὶ γιὰ τὸ ἂν τὰ βιβλία, ποὺ ἀναφέρει, εἶναι ἀποκλειστικά καὶ μόνο ἐκδόσεις Γλυκῆ. Μιὰ ἀντιπαραβολὴ με τὸν κατάλογο τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γλυκῆ ὡς τὰ 1713, ὅπως τὶς παρουσιάζει συγκεντρωμένες ὁ Γ. Βελουδῆς⁵⁶, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κατάλογος, ποὺ δίνει ὁ Μέλος, δὲν ἀνταποκρίνεται στὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ ἐκδότη. Ἀπὸ τὶς 100 ἐκδόσεις ποὺ ἔκανε ὁ Γλυκῆς μέχρι τὸ 1713 — πάντα σύμφωνα με τὴν καταγραφή τοῦ Βελουδῆ — 22 τίτλοι ἔργων δὲν περιλαμβάνονται στὸν κατάλόγο μας· πρόκειται κυρίως, ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικά, γιὰ κοσμικὰ ἔργα, γιὰ βιβλία ὄχι μεγάλης κυκλοφορίας, πράγμα ποὺ ἀδυνατίζει πολὺ τὴν ὑπόθεση, ὅτι ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὸν κατάλογο μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι ἦσαν ἔργα ἐξαντλημένα. Ἐπειδὴ στὸν κατάλογο τοῦ 1713 ἐκεῖνο ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι τὸ θρησκευτικὸ βιβλίον — με ἐξαιρέση ἐλάχιστα μόνο λαϊκὰ ἔργα — φαίνεται πιθανότερο πὼς ὁ Μέλος ἔκανε μιὰ ἐπιλογὴ καὶ σημείωσε τὶς τιμὲς γιὰ ἐκεῖνα μόνο ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ, βάσει τῆς δεδομένης ζήτησης ἢ κατὰ τὴν κρίση του, πίστευε πὼς θὰ ἐνδιέφεραν τὸ κοινὸ στὸ ὅποιο ἀπευθυνόταν ὁ ἀδελφός του γιὰ νὰ ἐμπορευτεῖ. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο σκέλος τῶν ἐπιφυλάξεων, δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ μᾶς πείθει ὅτι ὅλες οἱ ἀναγραφόμενες ἐκδόσεις ἔχουν γίνεῖ ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τῶν Γλυκῆδων. Σὲ 58 συνολικὰ τίτλους, ποὺ ἀναγράφονται στὸν κατάλογο αὐτό, οἱ 43 ἀντιστοιχοῦν σὲ βιβλιογραφημένες ἐκδόσεις Γλυκῆ· οἱ 15 ὑπολοιπες ἢ εἶναι τίτλοι βιβλίων τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζουμε ἐκδοσὴ ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ⁵⁸ ἢ

κατάλογος με τὶς τιμὲς τῶν βιβλίων, τὰ δυὸ ἀδέλφια, ἀφοῦ τὸν μελέτησαν, κατάληξαν πὼς εἶναι πολὺ ἀκριβὰ καὶ δὲν πουλιοῦνται· ὁ Νικολός με γράμμα του τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1713 ἀνάλαβε νὰ ἐνημερώσει σχετικὰ τὸν ἀδελφὸ τους στὴ Βενετία.

56. G. Veloudis, *Das griechische...*, ὁ.π., 93 - 96.

57. Τὶς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Γλυκῆ ποὺ δὲν περιλαμβάνονται στὸν κατάλογο τοῦ Μέλους, μπορεῖ νὰ τὶς βρεῖ ὁ ἐνδιαφερόμενος στὸν κατά-

λογο τοῦ Βελουδῆ με αὐξοντα ἀριθμὸ : 2, 4, 6, 19, 23, 34, 36, 37, 42, 52, 56, 58, 60, 61, 63, 64, 69, 71, 76, 83, 86, 88, 89, 90, 92, 96, 97.

58. Στὸν κατάλογο ποὺ δημοσιεύω πῶς κάτω τὰ ἀβιβλιογράφητα ὡς τὸ 1713 ἔργα τοῦ Γλυκῆ — ἂν τελικὰ δεχθοῦμε πὼς πρόκειται γιὰ δικές του μόνο ἐκδόσεις — ἔχουν αὐξοντα ἀριθμὸ : 1, 10, 13, 14, 16, 17, 20, 28, 31, 37, 42, 56, 59, 60, 65.

είναι έργα άλλων εκδοτών (κυρίως του Σάρου), με τὰ ὅποια ὁ Γλυκῆς θὰ φρόντιζε νὰ ἔχει ἐφοδιάσει τὸ βιβλιοπωλεῖο του γιὰ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ζητήσεις τῶν πελατῶν του. Ἡ ὑπαρξὴ ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ βιβλίων ὅπως τὸ Ἀνθολόγιο, ἡ Σύνοψη, ἡ Παιδαγωγία κ.λ.π., ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι δὲν μπορεῖ ἕνας ἐκδότης σὰν τὸ Γλυκῆ νὰ μὴν ἔχει κάνει ὡς τὸ 1713 δικές του ἐκδόσεις γιὰ τόσο κοινὰ ἔργα, ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιεῖ ξένες. Ἐπειδὴ ἐντούτοις οἱ συλλογισμοὶ αὐτοὶ δὲν αἴρουν κάθε ἀμφιβολία γιὰ τὸ ἀμφισβητούμενο θέμα, θὰ ἀπέδιδα τελικὰ μὲ ἐπιφυλάξεις τὸ σύνολο τῶν βιβλίων τοῦ καταλόγου σὲ ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ. Ὅπως δὴποτε ὅμως ἡ ἀξία του παραμένει ἀμείωτη, ἐπειδὴ, ἔστω καὶ ἐλλιπής, εἶναι ὁ πιὸ πρῶτος γνωστὸς κατάλογος τοῦ Γλυκῆ καὶ ἐπιπλέον λειτουργεῖ σὰν τιμοκατάλογος βιβλιοπωλείου γιὰ 60 περίπου ἔργα.

Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ καταλόγου τηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτότυπου στοὺς τίτλους τῶν βιβλίων καὶ μόνο τὰ κεφαλαῖα ἀποκασταστάθηκαν· γιὰ διευκόλυνση τοῦ μελετητῆ προστέθηκαν στὴν ἀρχὴ οἱ αὐξοντες ἀριθμοί, οἱ ὅποιοι στὸ πρωτότυπο δὲν ὑπάρχουν. Στὶς ὑποσημειώσεις ἐπιχειρῶ νὰ ταυτίσω τοὺς τίτλους μὲ ἐκδόσεις.

Κατάλογος βιβλίων τοῦ 1713.

1. Παλεές καὶ Νέες Διάθικες ⁵⁹	L. 80
2. Θεοτοκάρια ⁶⁰ πρὸς	L. 2
3. Σινταγματῖα ⁶¹	L. 3
4. Ὑμνοὶς Θικαρὰ ⁶² πρὸς	— S. 10
5. Διομολογιτάρια ⁶³ πρὸς	— S. 14
6. Οἶκι τῆς Παναγίας ⁶⁴ πρὸς	— S. 14

59. Λαυθάνει ἐκδοσὴ τῆς Π. Διαθήκης· βλ. Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1515 - 1799)*, Α' Ἀθ. 1973, σ. 151· στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές στὸ ἔργο αὐτὸ θὰ γίνονται: Ἡλιοῦ, *Προσθήκες*. Γνωρίζουμε ἐκδοσὴ τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1681 (E. Legrand, *Bibliographie Hellénique du XVIIIe s. B'* ἀρ. 560· (στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές στὸ ἔργο αὐτὸ σημειώνονται: BH).

60. Γνωστὴ μᾶς εἶναι ἡ ἐκδοσὴ τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1681 (BH 17s. B'

ἀρ. 176) καὶ τοῦ Σάρου τοῦ 1688 (στό ἴδιο, ἀρ. 620).

61. Ἔχει βιβλιογραφηθεῖ ἐκδοσὴ τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1691 (BH 17s. Γ' ἀρ. 642).

62. Γλυκῆς 1683 (BH 17s. B' ἀρ. 581) καὶ Σάρου 1691 (Ἡλιοῦ, *Προσθήκες*, σ. 119, ἀρ. 77).

63. Γλυκῆς 1673 (BH 17s. B' ἀρ. 515).

64. Γλυκῆς 1673 (Ἡλιοῦ, *Προσθήκες*, σ. 320, ἀρ. 77) καὶ Σάρου 1695 (BH 17s. Γ' ἀρ. 665).

7. Ψαλτήρια διειγμένα ⁶⁵ προς	L. 3 S. 10
8. Γραμματικὴς Λάσκαρος ⁶⁶ πρὸς	L. 3 S. 10
9. Γραμματικὴς Βισαριόνος ⁶⁷ πρὸς	L. 3 —
10. Μπερτολδος ⁶⁸ πρὸς	— S. 14
11. Βίος Ἐσόπου ⁶⁹ πρὸς	— S. 14
12. Μῦθος Ἐσόπου ⁷⁰ πρὸς	— S. 14
13. Βίος καὶ κόπος Ἐσόπου ⁷¹ πρὸς	— S. 28
14. Σπανοῦς ⁷² πρὸς	— S. 14
15. Λιτουργίαι ⁷³ πρὸς	— S. 10
16. Σύντιπας ⁷⁴ πρὸς	— S. 14
17. Γλιζονίος ⁷⁵	L. 2 —
18. Ὀκτοεῖχια καὶ Ψαλιτριά ⁷⁶ ὀροδιὰ	— S. 16
19. Ὀκτοεῖχια καὶ Ψαλιτρία ἅλα λατινα	— S. 18
20. Ἀρθολογία ⁷⁷	L. 17 —
21. Τριόδια ⁷⁸ πρὸς	L. 20 —
22. Παρακλιτικαί ⁷⁹ πρὸς	L. 11 —

65. Γλυκῆς 1692 (BH 17s. Γ' ἀρ. 647) καὶ Σάρος 1698 (στό ἴδιο, ἀρ. 683).

66. Γλυκῆς 1673 (Ἡλιού, Προσθηκῆς, σ. 320, ἀρ. 75) καὶ Βαλδιπέρας 1711 (BH 18s. Α' ἀρ. 72).

67. Γλυκῆς 1686 (BH 17s. Β' ἀρ. 603) καὶ Σάρος 1694 (Ἡλιού, Προσθηκῆς, σ. 321, ἀρ. 108).

68. Ἰουλιανός 1683 (BH 17s. Β' ἀρ. 580).

69. Ἡ ἔκδοσις λαμβάνει (Ἡλιού, Προσθηκῆς, σ. 322, ἀρ. 131).

70. Γλυκῆς 1699 (BH 17s. Γ' ἀρ. 691).

71. Βόρτολις 1709 (Ἡλιού, Προσθηκῆς, σ. 322, ἀρ. 119α).

72. Σάρος 1700 (BH 17s. Γ' ἀρ. 694).

73. Γλυκῆς 1672 (BH 17s. Ε' ἀρ. 147) καὶ Σάρος 1698 (στό ἴδιο, ἀρ. 256).

74. Ἡ ἔκδοσις λαμβάνει ἢ πρώτη βιβλιογραφημένη ἔκδοσις τοῦ Συντι-

πα εἶναι τοῦ 1744 (Βόρτολις), γιὰ τὴν ὁποία ὁμοῦς ξέρουμε ὅτι εἶναι τουλάχιστον ἡ δεύτερη πού εἶχε γίνει ὡς τότε (Ἡλιού, Προσθηκῆς, σ. 163-4, ἀρ. 113). Ἡ ἀναγραφή τοῦ Συντίπα στὸν κατάλογο Σάρου-Βόρτολι τοῦ 1720 προϋποθέτει ἔκδοσις πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ (Ἡλιού, Προσθηκῆς, σ. 152). Τώρα, μὲ τὸν κατάλογο τοῦ Γλυκῆ τὸ χρονικὸ ὄριο μετατίθεται πρὶν ἀπὸ τὸ 1713.

75. Σάρος 1687 (Ἡλιού, Προσθηκῆς, σ. 321, ἀρ. 96).

76. Γλυκῆς 1712 (BH 18s. Α' ἀρ. 80).

77. Σάρος 1712 (Λαδᾶς - Χατζηδημός, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοο αἶώνα, ἸΑΘ. 1964, ἀρ. 7· στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές θὰ γίνονται : ΑΧΔ₁).

78. Γλυκῆς 1712 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωσις τοῦ Φ. Ἡλιού).

79. Γλυκῆς 1694 (Ἡλιού, Προσθηκῆς, σ. 321, ἀρ. 109).

23. Τιπικά ⁸⁰ πρὸς	L. 14	—
24. Πέντηκοστάρια ⁸¹ πρὸς	L. 10	—
35. Ἐβανγγελια ⁸² πρὸς	L. 20	—
26. Ἀπόστολους ⁸³ πρὸς	L. 4	S. 10
27. Εὐκολογια ⁸⁴ πρὸς	L. 7	S. 10
28. Μισοεὐχολογια ⁸⁵ πρὸς	L. 3	S. 10
29. Ρολόγια σκέτα ⁸⁶ πρὸς	L. 4	S. 10
30. Ρολογια χρισά πρὸς	L. 5	S. 10
31. Σίνοφες ⁸⁷ καρτὸν πρὸς	—	S. 30
32. Σίνοφες σκέταις πρὸς	L. 2	—
33. Σίνοφες χρισές πρὸς	L. 3	—
34. Σίνοφες σαργὼν πρὸς	L. 6	S. 4
35. Διακονικά ⁸⁸ σκέτα πρὸς	L. 2	—
36. Διακονικα χρισά πρὸς	L. 3	—
37. Μισορόλογα ⁸⁹ σκέτα πρὸς	L. 2	—
38. Μισορόλογα χρισά πρὸς	L. 3	—
39. Ἡρομολόγια ⁹⁰ πρὸς	L. 3	—
40. Ψαλιτρόπουλα ⁹¹ πρὸς	L. 2	—
41. Ψαλιτρόπουλα χρισά πρὸς	L. 3	—
42. Τέτραναγγελα ⁹² σκέτα πρὸς	L. 5	—
43. Τέτραναγγελα χρισά	L. 6	—
44. Γεοπονικά ⁹³ πρὸς		S. 30

80. Γλυκῆς 1691 - 2 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 120, ἀρ. 79).

81. Γλυκῆς 1703 (ΑΧΔ₁, ἀρ. 201).

82. Γλυκῆς 1686 (BH 17s. Β' ἀρ. 601) καὶ ἀγνώστου ἐκδότῃ 1704 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

83. Γλυκῆς cir. 1690 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 321, ἀρ. 99) καὶ Σάρος 1710 (ΑΧΔ₁, ἀρ. 1).

84. Γλυκῆς 1700 (BH 17s. Ε' ἀρ. 260) καὶ Σάρος 1705 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 322, ἀρ. 116).

85. Σάρος 1693 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 321, ἀρ. 105α).

86. Γλυκῆς 1687 (BH 17s. Ε' ἀρ. 210) καὶ ἀχρονολόγητῃ ἐκδοσῇ

τοῦ ἴδιου στὸ 180 αἰ. (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 322, ἀρ. 112).

87. Σάρος 1711 (ΑΧΔ₁, ἀρ. 203).

88. Γλυκῆς 1694 (BH 17s. Γ' ἀρ. 657) καὶ Σάρος 1710 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 322, ἀρ. 121).

89. Ἀγνώστου ἐκδότῃ 1704 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

90. Γλυκῆς 1695 (Ἡλιού, Προσθῆκες, σ. 320, ἀρ. 82).

91. Γλυκῆς 1712 (Γ. Σ. Πλουμίδης, *Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας. Μετὰ προσθηκῶν εἰς τὰς βιβλιογραφίας E. Legrand καὶ Γκίνη-Μέξια*, «Θησαυρίσματα» 6(1969) 141).

92. Σάρος 1710 (BH 18s. Α' ἀρ. 66).

93. Γλυκῆς 1674 (BH 17s. Β'

45. Συναξαριστής ⁹⁴ πρὸς	L. 7	—
46. Νέος Κλιμακας ⁹⁵ πρὸς	L. 7	—
47. Χρονογραφος Ἀραβικὸς ⁹⁶ πρὸς	L. 7	—
48. Χρονογραφος ⁹⁷	L. 5	S. 10
49. Θισαυρὸς Δαμσκηνὸς ⁹⁸ πρὸς	L. 5	S. 10
50. Νέος Θισαυρὸς ⁹⁹ πρὸς	L. 5	S. 10
51. Νέος Παράδεισος ¹⁰⁰ πρὸς	L. 5	S. 10
52. Παράδεισος ¹⁰¹	L. 5	S. 10
63. Καλοκαιρινή ¹⁰²	L. 4	S. 10
54. Μαργαριτην Χρισοστομου ¹⁰³	L. 4	S. 10
55. Ἐκλογιον ¹⁰⁴	L. 5	—
56. Κριακοδρομίων ¹⁰⁵	L. 4	S. 10
57. Μινέα ¹⁰⁶ εἰς βιβλια 12	L. 133	—
58. Μινέα εἰς βιβλια 6	L. 124	—
59. Παιδαγωγιας ¹⁰⁷ πρὸς	—	S. 3

ἀρ. 522) καὶ ἀγνώστου ἐκδότη 1696 (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 322, ἀρ. 113).

94. Γλυκῆς 1685 (BH 17s. Β' ἀρ. 592) καὶ Σάρος 1691 (BH 17s. Γ' ἀρ. 644).

95. Γλυκῆς 1693 (BH 17s. Γ' ἀρ. 654).

96. Γλυκῆς 1677 (BH 17s. Β' ἀρ. 339).

97. Γλυκῆς 1684 (Λαδᾶς-Χατζηδη-μος, Προσθήκες, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ E. Legrand γιὰ τοὺς αἰῶνες XV, XVI καὶ XVII ἸΑΘ. 1976, ἀρ. 316· στὴ συνέχεια οἱ παραπομπές στὸ ἔργο αὐτὸ θὰ βραχυγραφοῦνται : ΑΧΔ₄) καὶ Σάρος 1691 (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 321, ἀρ. 103).

98. Γλυκῆς 1683 (BH 17s. Β' ἀρ. 583) καὶ Σάρος 1705 (κατὰ πληροφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

99. Γλυκῆς 1676 (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 109, ἀρ. 65) καὶ Σάρος 1688 (BH 17s. Ε' ἀρ. 214).

100. Γλυκῆς 1680 (ΑΧΔ₄, ἀρ.

256) καὶ ἀγνώστου ἐκδότη 1690 (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 321, ἀρ. 101).

101. Γλυκῆς 1683 (ΑΧΔ₄, ἀρ. 272).

102. Γλυκῆς 1694 (BH 17s. Γ' ἀρ. 659).

103. Γλυκῆς 1683 (BH 17s. Β' ἀρ. 576).

104. Γλυκῆς 1679 (BH, 17s. Β' 542) καὶ Βαρβόνιος 1685 (κατὰ πληροφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

105. Σάρος 1688 (ΑΧΔ₄, ἀρ. 302).

106. Στὸ χρονικὸ διάστημα 1672-1689 ὁ Γλυκῆς τυπώνει τμηματικὰ ὀλόκληρη τὴ σειρά τῶν Μηναίων (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 108-9, ἀρ. 64, σ. 113-4, ἀρ. 68, σ. 320, ἀρ. 80 καὶ σ. 321, ἀρ. 98· BH. 17s. Β' ἀρ. 525, 540, 584 καὶ Ε' ἀρ. 150, 167, 168, 184, 204· ΑΧΔ₄, ἀρ. 283). Πλήρη σειρά Μηναίων τυπώνει καὶ ὁ Σάρος μέσα στὸ 1689 (BH 17s. Ε' ἀρ. 220-230).

107. Ἡ ἔκδοση λαμβάνει (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 151, σημ. 78).

60. Σιλιτοργικά ¹⁰⁸ πρὸς	S. 4
61. Στιχολογίαι ¹⁰⁹ πρὸς	S. 4
62. Ἀλεξάνδρους ¹¹⁰ πρὸς	S. 14
63. Μιχαὴλ Βοειβόδα ¹¹¹ πρὸς	S. 14
64. Προσκινιτάριον ¹¹² πρὸς	S. 30
65. Εἰστορία Κρίτης ¹¹³ πρὸς	S. 12
66. Ἐρόφιλι ¹¹⁴ πρὸς	S. 20
67. Θεορία Χριστιανικῆς ¹¹⁵ πρὸς	S. 20
68. Πιμὴν λογικὸν προβάτον ¹¹⁶ πρὸς	S. 20

Ἦστερα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ὄλων αὐτῶν τῶν ἀρχαϊκῶν εἰδήσεων, σὰν κατακλείδα στὸ θέμα, σκόπιμο θὰ ἦταν νὰ διατυπωθοῦν μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις μὲ βάση τὸ ὕλικὸ πού παρουσιάστηκε στὴν ἐργασία αὐτή.

Οἱ ἀποστολὲς βιβλίων ἀπὸ τὴ Βενετία διαμορφώνονται ἀνάλογα μὲ τὴ ζήτηση πού ὑπάρχει στὴν περιφέρεια καὶ δὲν εἶναι τὸ κέντρο παραγωγῆς πού ρυθμίζει τὴ διακίνηση. Οἱ ἔμποροι ἢ οἱ ἐμπορευόμενοι τῶν περιφερειακῶν περιοχῶν ζητοῦν ἀπὸ τοὺς παραγγελιαδόχους τοὺς στὴ Βενετία νὰ τοὺς προμηθεύσουν ἀνάμεσα σὲ ποικιλία ἐμπορευμάτων καὶ μερικὰ βιβλία, γιὰ τὰ ὁποῖα συχνὰ ἔχουν ἤδη ἔτοιμο τὸν ἀγοραστή. Ἄν δὲν ἔχει προηγηθεῖ παραγγελία γιὰ συγκεκριμένους τίτλους καὶ ἀριθμὸ ἀντιτύπων, ὁ ἔμπορος τῆς Βενετίας δὲν παίρνει τὴν πρωτοβουλία νὰ κάνει δοκιμαστικὲς ἀποστολὲς βιβλίων στοὺς συνεργάτες του, ὅπως κάποτε συμβαίνει γιὰ ἄλλα εἶδη προϊόντων. Πολὺ περισσότερο βέβαια δὲ νοεῖται νὰ «πλασάρει» τὰ ἔργα του ὁ ἴδιος ὁ ἐκδότης - βιβλιοπώλης· φυσικὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ βιβλιοπώλη, τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ πού ἐμπορεύεται ἀποκλειστικὰ βιβλία, εἶναι ἀνυπόστατο καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴ Βενετία. Κάποιες φορὲς ἐμφανίζεται καὶ τὸ σπάνιο φαινόμενο νὰ τολμάει ἔμπορος ἀπὸ τὴν περιφέρεια νὰ ρίχνει στὸ μαγα-

108. Ἰουλιανὸς 1644 (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 75, ἀρ. 29).

109. Ἡ ἔκδοση λαμβάνει (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 322, ἀρ. 138).

110. Γλυκῆς 1699 (BH 17s. Γ' ἀρ. 690).

111. Γλυκῆς 1683 (BH 17s. Β' ἀρ. 574) καὶ Σάρος 1710 (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 322, ἀρ. 120).

112. Γλυκῆς 1679 (BH 17s. Β' ἀρ. 548) καὶ Σάρος 1690 (Ἡλιού,

Προσθήκες, σ. 321, ἀρ. 102).

113. Ἰουλιανὸς 1681 (BH 17s. Β' ἀρ. 565) καὶ Σάρος 1710 (κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση Φ. Ἡλιού).

114. Γλυκῆς 1676 (BH 17s. Ε' ἀρ. 161).

115. Γλυκῆς 1699 (Ἡλιού, Προσθήκες, σ. 127-9, ἀρ. 84).

116. Γλυκῆς 1708 (BH 17s. Α' ἀρ. 46).

ζί του δοκιμαστικά ἔνα μικρὸ «στόκι» βιβλίων· «... Γράφω μερικά λίμπρα διὰ μία πρόβα νὰ μοῦ ψωνίσσεις, ὡς ὀρίζεις πὼς ἀπὸ ἄλλη στάμπα δὲν ἠμπορεῖς νὰ πάρεις, ἐπειδὴ τις μὲ τὸ νὰ βρῖσκεσαι εἰς τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ σιὸρ Γλυκῆ...»¹¹⁷, γράφει ὁ Νικολὸς Μέλος στὸν ἀδελφὸ του, ἂν καὶ γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίπτωσι ἔχω μερικὲς ἐπιφυλάξεις καὶ πιστεύω πὼς ἡ δοκιμὴ (πρόβα) ἀναφέρεται ὄχι στὸ εἶδος τοῦ ἐμπορεύματος (βιβλία) ἀλλὰ μᾶλλον στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο (Γλυκῆς).

Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Σάρου εἶναι ἐκείνες ποὺ ἔχουν τὴ μεγαλύτερη ζήτηση, ἐπειδὴ εἶναι σημαντικὰ φθηνότερες ἀπὸ τοῦ Γλυκῆ, ἔστω καὶ ἂν οἱ δευτέρες θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς πιὸ ἐπιμελημένες¹¹⁸, πράγμα ποὺ δικαιολογεῖ ἄλλωστε τὴν ὑψηλότερη τιμὴ τους.

Μὲ ἐξαιρέση ἴσως τῆς Παιδαγωγίας, τὰ μεγέθη τῶν ἀποστολῶν-παραγγελιῶν γιὰ τὰ ἄλλα βιβλία εἶναι ἀρκετὰ μικρὰ καὶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προβοῦμε σὲ συμπεράσματα ἢ ὑποθέσεις γιὰ τὸ μέγεθος παραγωγῆς τοῦ κάθε ἔργου.

Ὁ τιμοκατάλογος τοῦ 1713, ποὺ μὲ ἀρκετές, καθὼς τονίστηκε, ἐπιφυλάξεις ἔγινε δεκτὸ πὼς ἀναφέρεται σὲ βιβλία τοῦ Γλυκῆ, φέρνει σὲ φῶς μερικὲς λανθάνουσες ἐκδόσεις ἐνισχύοντας ἔτσι παλαιότερες γνώμες μελετητῶν γιὰ τὰ τόσα βιβλιογραφικὰ προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

Τέλος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων — μόνον ἀπὸ τὰ δεδομένα αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ ἀρχαϊκοῦ ὕλικου — τὰ ὁποῖα μέσα στὴν εἰκοσαετία 1711 -1731 ἐξάγονται ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ διατίθενται σὲ ἑλληνικὲς περιοχές, ἀνέρχεται σὲ 2.900 τόμους περίπου.

Συντριπτικὴ εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ βιβλίου, ἐνῶ σχεδὸν ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἀπουσία τῶν λόγιων ἔργων. Ἀνάμεσα στὰ θρησκευτικὰ τὸ προβάδισμα σὲ ποικιλία τίτλων καὶ ἀριθμὸ ἀντιτύπων ἔχουν τὰ λειτουργικὰ βιβλία· καὶ ἀπὸ αὐτὰ πάλι ξεχωρίζουν γιὰ τὴ μεγάλη τους κυκλοφορία, ὅσα ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀνάγκες χρησιμοποιοῦνται καὶ σὰν σχολικὰ ἐγχειρίδια στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευσή τῆς ἐποχῆς· εἶναι τὸ Ὀκτωῆχι καὶ τὸ Ψαλτήρι, τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀλφαβητάρια σὲ ὅλη τὴ διάρκειά τῆς Τουρκοκρατίας.

Εὐτυχία Α. Λιάτα.

117. Βλ. πιὸ πάνω σ. 7, ἀρ. 8.

118. Τὶς φροντισμένες ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ ἐξαιρεῖ ὁ Μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γεράσιμος Βλάχος, ἐνῶ ταυτόχρονα καταγγέλλει τὰ χονδρο-

εἰδῆ σφάλματα καὶ τὶς ἐλλείψεις τῶν ἄλλων τυπογράφων (Κ.Δ. Μέρτζιος, Ἡ οἰκογένεια τῶν Γλυκῶν ἢ Γλυκίδων, ἀ' Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ) 10 (1935) 39).